ДР. НИКИФОР ГІРНЯК

ПОЛК. ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ

DR. N. HIRNIAK

COLONEL VASIL VYSHYWANY

1 9 5 6

Published by D. Mykytiuk
Winnipeg — Canada

ДР. НИКИФОР ГІРНЯК

ПОЛК. ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ

Проект зі збереження спадщини української еміграції

1 9 5 6

Видав хор. УСС Дм. Микитюк
Вінніпеґ — Канада

Printed in Canada

Друком "Нового Шляху" — 184 Alexander Ave., Winnipeg, Canada

Отаман Українських Січових Стрільців
Д-р Никифор Гірняк

I.

Вільгельм-Франц Габсбурґ-Льотрінґен — це наймолодша, 6-а дитина австрійського архикнязя Карла-Степана, члена пануючого в Австрії до 1918 року роду Габсбурґів. Народився в дні 10 лютого 1895 р. в Полі (Дальматії), виростав у Живці, на пограниччі Галичини й Горішнього Шлеську.

Він належить — як каже Д. Донцов — до тих безперечно цікавих індивідуальностей, що їх видвигнула наша національна революція 1917-1919 рр. В пам'яті нашого народу він живе під ім'ям ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ, бо так назвали його Українські Січові Стрільці, побачивши його світлину в однострої австрійського старшини й нашій вишиваній сорочці, в якій він являвся і на цісарському дворі.

Його зацікавлення українським народом було зовсім випадкове. Коли йому було яких 14-16 років, він у домі свого батька прислухався раз розмові шурина, князя Чарториського, про українців. Цей розповідав про різні ловецькі пригоди й зійшов на карпатських оленів, які славилися між ловцями цілого світу. В цій розмові Чарториський назвав гуцулів диким плем'ям, як усі українці. Молодого Вільгельма зацікавила така екзотика в державі Габсбурґів і він хотів живими очима подивитися на цих "дикунів". Довго не думав. Розглянувшись на карті, він зараз другого дня вибрався поїздом до Ворохти. Ніхто вдома не знав, що з ним сталося. Батьки побивалися*) й думали, що це знов якась романтична пригода, яких у роді Габсбурґів бувало багато.

А Вільгельм жив собі спокійно на високій полонині коло Жаб'я й захоплювався красою Гуцульщини й ди-

*) В цілій Австрії заалярмовано станиці жандармерії й вони робили енергійні, але безуспішні розшуки за Вільгельмом.

ких Карпат. Якось так склалося, що він попав у горах на гуцула-багатія Доник-Шекерика, батька діяча радикальної партії, Петра. Цей запросив його до себе в гості, не здогадуючись, що це юнак "цісарського роду". Молодий гість задомовився на добре й так полюбив гуцулів, що це на ціле життя зв'язало його з українським народом. Він приглянувся життю гуцулів у будні й в свято, бачив їхні мальовничі строї, прислухувався до їх пісень, в яких — як сам потім говорив — вичував тугу за красою й сонцем та був усім цим очарований. Коли по тижневі він повернувся додому, всі дуже зраділи, але він на ціле життя розсварився зо своїм шурином, пізнавшись на його польськім шовінізмі.

Дня 18 серпня 1914 року він разом із своїм старшим братом Левом, закінчив студії у Військовій Академії ім. Марії Тереси й був промований на четаря. Безпосередньо потім вступив на службу в 13 полку уланів, в якому служили українські юнаки з Золочівщини. Він зжився з ними, полюбив їх та піклувався ними щиро. За це вони й полюбили свого команданта і готові були за нього "в огонь скочити." Один із них привіз йому з відпустки вишивану сорочку, яку Вільгельм часто носив. Вона й придбала йому українське ім'я. В 1918 році Катря Гриневичева подарувала йому також чудову, мистецької роботи, сорочку городенського зразку, яку вишили наші дівчата в таборі втікачів у Ґмінді. Її завіз Вишиваному мій "дипломатичний кур'єр", син Катрі, Володимир, вістун УСС-ів.

2.

У статті **"Львів у воєнних роках 1914-1918"**, надрукованій у збірнику "НАШ ЛЬВІВ", я помістив коротку згадку про Вишиваного та про його працю для нашого народу в рр. 1917-1919. Тепер же, з-приводу його смерти в большевицькому концентраційному таборі, хочу більше розповісти про нього. Бо він заслужив собі на добру пам'ять серед українців. При цьому може виясняться деякі погсвори про нього, які пустили в обіг наші публі-

Полковник Василь Вишиваний перед схопленням дня 26 серпня 1947 р. у Відні московськими людоловами.

цисти. М. і. Д. Донцов безпідставно закидає УСС-ам надмірну льояльність до В. Вишиваного; бо коли можна взагалі говорити про льояльність, то в ніякому випадку УСС-ів до нього, а радше навпаки — Вишиваного до УСС-ів[1]). Пок. Л. Цегельський відважився навіть закинути УСС-ам, що вони носилися з думкою проголосити Вишиваного королем Галичини восени 1918 року, по розпаді Австрії.[2]) Це й викликало бурю сміху серед УСС-ів, зібраних на першому З'їзді в Реґенсбурґу на початку 1948 р. Твердження Цегельського вражає тим більше, що він був членом першого Уряду ЗУНР і дуже добре знав, як воно було на ділі.

---

1) Пор. Дм. Донцов "Рік 1918 — Київ" вид. "Гомін України" Торонто 1954, ст. 14.

2) Пор. статтю Л. Цегельського в "Америці" на початку листопада 1947 р. про Листопадовий Зрив в 1918 р.

А ось недавно, в ювілейному році УСС-ів, одне наше політичне угрупування в ЗДА виступило проти нас з таким самим закидом, що й Цегельський, тільки з ще більшою злобою і ще більше перекрутивши правду. Автори виступу не завдали собі труду перевірити історичні факти, спотворили їх на зразок київської радіовисильні, яка по своєму вшанувала наше 40-ліття (словами нашого модерного "землячка з цинковими ґудзиками" Ростислава Братуня) і малощо не назвали нас "собачими синами", як це зробив їх однодумець у Києві.

Нижче я розповідаю докладно про один епізод із кандидатурою Вишиваного на гетьмана України проти гетьмана П. Скоропадського; але вже тут вважаю потрібним, згідно з історичною правдою, ствердити, що ані УСС, ані яканебудь політична група галичан ніколи не висувала такої кандидатури, але робили це наддніпрянські політичні й військові кола. В одному випадку УСС виразно протиставилися кандидатурі Вишиваного на суверена України, яку висунули були одеські політики. При всій пошані й вдячності для Вишиваного за його відношення до українського народу УСС вважали, що така справа, як вибір голови Української Держави, належить виключно до українського народу та його легітимованих представників; з другої сторони вони знали теж, що Німеччина ніколи не погодиться на те, щоб Австрія вмішувалася в справи України, бо вона сама хотіла мати контролю над Україною. Тому висування Вишиваного проти їх ставленника, гетьмана Скоропадського, привело б до збройного зудару між цими силами й у висліді впала би Українська Держава. З огляду на це УСС рішучо відраджували українським політичним колам висувати кандидатуру Вишиваного. Цей — що правда — у першій половині травня 1918 року погодився був кандидувати проти Скоропадського й дав одесцям позитивну відповідь; але пізніше, коли Запорізька Дивізія, за словами ген. Петрова, носилася з думкою проголосити Вишиваного зверхником України, сам він розумів уже безвиглядність такого почину й відхилив задум Запорожців[1]*).

*) Пор. О. Думін "Історія Леґіону УСС-ів 1914-1918" ст. 256-257

3.

Моє знайомство з Вишиваним почалося восени 1917 року, коли він уперше прилюдно виступив в українській справі, при нагоді повороту митрополита Андрея Шептицького з московської неволі. До того часу ніхто з нас не чував нічого про Вишиваного. Наш Леґіон восени 1917 року, перебувши три роки тяжкої боротьби за своє існування, переживав нову, куди тяжчу — ідеологічну кризу. Бо саме тоді на московському південно-західньому фронті скорим темпом йшов процес українізації полків, творилася українська армія, а УСС стояли з крісами в руках проти неї, бо ж війна ще продовжувалася. До того Австрія держалася далі пропольського курсу, а до подій над Дніпром зайняла здержано-вичікуюче становище. Тому протиавстрійські настрої серед Стрілецтва, які були від самого початку війни, тепер ще більше змоглися.

Тому я в першій моїй розмові з Вишиваним тільки коротко спинився на наших організаційних справах у минулих роках, а зате ширше розповів йому про політичну кризу у Стрілецтві. Я пригадав йому, що Австрія на початку війни, в 1914 році, погодилася була на те, щоб УСС ішли в Україну з арміями Центральних Держав, щоб помогти їй визволитися з московського ярма. Тепер же, коли Україна сама скинула з себе це ярмо й розбудовує вільне державне життя, віденський уряд ставиться до подій над Дніпром з повною резервою, далі кокетує поляків і ціною Галичини хоче здобути собі їхні симпатії. Такою політикою Австрія рискує втратити доброго союзника на Сході, яким могла б бути вільна Українська Держава. Це й причина, що настрої УСС-ів проти Австрії так загострилися, що вони в травні ц. р. на політичній нараді постановили розформуватися на знак протесту проти такої політики Австрії. Правда — вони покищо погодилися з опінією з'їзду українських нотаблів, який відбувся недавно у Відні, але від цього настрої Стрілецтва зовсім не змінилися.

Вишиваний в першу чергу подякував мені за довір'я, з яким я звернувся до нього, потім сам став силь-

но критикувати політику віденського кабінету міністрів; він сказав прямо, що там сидять дурні й впевнив мене, що це скоро зміниться. А тим часом він радив мені далі вдержувати високий бойовий стан Леґіону УСС-ів, навіть шляхом нелеґальної рекрутації, як це я робив досі. При цьому Вишиваний заявив мені повну готовість помагати в організаційних справах та доручив мені держати тісний зв'язок із ним. З того часу почалося наше листування. Я деколи їздив до нього до Кадлубиск на фронт, або ми з'їжджалися у Львові в митрополичій палаті, на Святоюрській горі. Тоді ми відбували там наради разом з митрополитом А. Шептицьким, який дуже живо цікавився стрілецькими справами й станом нашої справи.

В розмові Вишиваний був дуже безпосереднім і щирим, не було в нього й сліду зарозумілости на своє високе походження; він не любив двірської етикети, цісаря Франц-Йосифа назвав раз "старим дурнем". У зв'язку з цим він розповів мені про такий інцидент: на одному родинному серклі з нагоди уродин, чи іменин цісаря, цей із кожним членом роду обмінювався кількома словами. Коли прийшла черга на Вільгельма, він пробував промовити в користь українців; він сказав цісареві, що цьому доброму народові не признається того, на що він заслуговує. На це цісар схвильованим голосом відповів: "Ваша Цісарсько-Королівська Високосте, я випрошую собі раз на все порушувати це питання!" "Це так мене обурило" — кінчив Вільгельм своє оповідання — "що я постановив собі в душі не бувати більше в того старого дурня, аж на похороні. І цього я додержав".

4.

Раз я спитався Вишиваного, чи це правда, що основник династії Габсбурґів, Рудольф, наказав у своєму завіщанні, щоб кожний мужчина в династії вивчив якесь ремесло. Вишиваний відповів мені: "Дайте мені кусок бляхи й дерев'яний молоток і я виклепаю вам горня, як найкращий майстер". Основник династії числився з можливістю втрати корони й тому наказав всім чоловічим нащадкам бути приготованими до фізичної праці, щоб нею здобувати собі існування. За його інформацією цісар Франц-Йосиф був дуже добрим переплетником: мав гарно випосажену майстерню і дуже любив оправляти книжки.

В нашому листуванні на першому місці стояли події над Дніпром. Це було самозрозуміле, бо ж там формувався молодий державний організм визволеної України. Я пересилав йому всі часописи, що їх ми одержували з Києва через фронт, а він у реванш присилав мені постійно голоси світової преси, які діставав з Пресового Бюра Ройтера з Відня. З часом назбиралося в мене чимало цього матеріялу.

Особливо активним був Вишиваний у добі мирових переговорів у Бересті Лит. Він листувався з головою австрійської мирової делеґації, міністром закордонних справ, гр. Оттокаром Черніном, деколи викликав його в одне село під Берестям на усні конференції та впливав на нього в корисному для нас дусі. Він був також у контакті з нашими політичними ніячами й інформував їх про настрої австрійських делеґатів до нашої проблеми. Мені він суґерував думку вислати до Берестя зручного УСС-а, щоб він був лучником між делеґатами київського уряду й нашими політичними колами. А це було конечне тому, бо німецькі старшини, які товаришили нашій делеґації в часі її переїздів через Львів до Берестя, так їх "охороняли", що ці не мали змоги порозуміватися з галицькими політиками. Від Леґіону УСС-ів виїхав до Берестя віст. М. Біляч; він перебував там до підписання мирового договору й добре сповнив свої завдання. В першій половині січня 1918 р. делегати київського Уряду хотіли за всяку ціну безпосередно скомунікуватися з нашими політиками у Львові. Під час переїзду з Берестя до Києва вони просили німецького старшину, який супроводжав їх, поїхати з ними до книгарні Тов-а ім. Т. Шевченка. Тут вони через управительку книгарні, П. Панкевичеву, викликали наших діячів, які були на першому поверсі й просили їх приготовити для делегації проєкт західніх кордонів України та інші матеріяли, які були потрібні до мирового

договору. Вони й умовилися з нашими діячами, щоб передати їм ці матеріяли в часі їхнього повороту з Києва до Берестя.

Тоді вони сказали київським делегатам, що все те передасть їм один УСС, який буде ждати їх на львівському двірці з "Ділом" у руці. По кількох днях мені переслано з Народньої Канцелярії проєкт західніх кордонів України, статут і ординацію автономного коронного краю Галичина з українськими повітами Буковини; постанова про створення такого коронного краю з автономією українців мала бути включена в мировий договір, як таємний додаток. Ці матеріяли я мав передати нашим делегатам на львівському двірці через якогось спритного УСС-а. Це й виконав мій підстаршина, Федь Палащук (Конар). Другий примірник цих матеріялів я негайно вислав окремим курієром до Вишиваного, а він допильнував того, щоб Чернін прийняв цей проєкт, як таємний анекс до мирового договору та зобов'язав його подбати про ратифікацію договору до половини липня 1918 р.

По заключенні миру в Бересті Вишиваний став комендантом армійської групи, званої "Групою архикнязя Вільгельма", і з нею очищував Україну від большевицьких банд, потім стояв в Олександрівську, а від половини червня в Єлисаветчині. В цій групі був також курінь УСС-ів.

Під час переїзду в Україну Вишиваний спинився в Тернополі й, не сходячи з авта, викликав до себе тамошнього старосту, вшехполяка Екгардта. Він знав від мене, що цей староста по визволенні Галичини 1917 р. придирався до наших діячів, особливо о. Михайла Світенького[3]), пароха Ладичина за "русофільство", як це було

[3]) О. М. Світенький, громадський діяч і знаменитий промовець, дуже популярний серед нашого громадянства. Був людиною великої товариської культури і веселої вдачі. Влітку 1917 р. він розповів мені про таку подію в часі коли в його селі стояла булава московського корпусу, чи дивізії: На приходстві була харчівня цієї булави й старшини часто запрошували його до карт. Одного вечора старшини зговорилися про москалів та українців; один із них сказав, що його батьки були українцями, але він родився в Ярославлі над Волгою, тому почувається москалем. На це відповів о. Світенький: "Пане капітане, ваша артилерія розбила мою свинюшню і я казав перевести поросну свиню до конюшні. Там вона й опоросилася. Чи ви думаєте, що там родилися коні? Ні, пане капітане; там родилися такі самі свині, як їх матка була". На це приявні старшини бухнули сміхом і влаштували овацію о. Світенькому.

восени 1914 р., коли багато наших патріотів попало до Телергофу.

Вишиваний казав спинити своє авто перед будинком староства, викликав до себе Екгардта і в приявності випадково зібраних людей скартав його за відношення до українців та погрозив наслідками. Він сам розповів мені про це в часі нашої зустрічі в Олександрівську.

Наша громада в Тернополі влаштувала йому тоді сердечний привіт і дякувала за його оборону перед шиканами старости. Вишиваний доручив мені поставити внесок на відзначення о. Світенького золотим хрестом заслуги та прислати на його адресу. Із-за розпаду Австрії цей внесок не був здійснений.

5.

Група Вишиваного перейшла в боях через Одесу, Никопіль, Великий Луг до Олександрівська й осіла там залогою. Тут УСС зараз по прибутті ввійшли в тісний контакт із місцевими громадськими колами та працювали в тамошніх установах молодої адміністрації: працювали теж і в редакції тижневика "Січ". УСС в значній мірі причинилися до того, що українське життя, прибите большевиками, вийшло знов на поверхню. Вишиваний дуже радів оцій співпраці УСС-ів з українським громадянством. Коли там з'явилася Запорізька Дивізія, по повороті з кримського походу, Вишиваний нав'язав із нею тісний контакт і жив у сердечних відносинах з її вояцтвом. Він брав усе участь у прогулянках на Хортицю, що їх влаштовувала місцева "Просвіта" й згадана Дивізія.

Про появу Вишиваного в Україні влітку 1918 р. пише історик Леґіону УСС Осип Думін таке:

"Немає ніякого сумніву, що УСС дісталися до Групи Архикнязя Вільгельма не випадково. Австрійські політики мали в тому приділі свій плян: з допомогою

УСС-ів з'єднати собі симпатії й прихильність українського населення і, якщо до чого, провести архикнязя на український королівський престіл. Опубліковані досі матеріяли в цій справі дають право поставити тезу, що — коли б не спротив німців — то цей задум міг би був легко здійснитися. Особа молодого архикнязя, повного щирости, природної простоти й людяности відразу здобула собі велику прихильність Стрілецтва"[4]).

Про часи перебування цієї групи в Україні пишуть, крім О. Думіна, Б. Гнатевич[5]), ген. В. Петрів[6]) і сам Вишиваний[7]). Цими джерелами я доповнюю мої особисті спогади.

Коли з кінцем квітня 1918 р. прийшла до Олександрівська вістка про гетьманський переворот у Києві, місцеве українське громадянство, роз'єднане досі партійними спорами, об'єдналося на площині опозиції до Скоропадського. Вільне Козацтво під командою міщанина Олефіра готовилося навіть до збройного виступу проти органів нової влади, коли ці почали появлятися в Олександрівську й вимагали визнання гетьманату. На вимогу гетьманського повітового старости, щоб Вільні козаки склали зброю, вони зібралися в своїй касарні й обставили її скорострілами. УСС не належали до прихильників гетьмана Скоропадського, але реальніше оцінювали політичне положення; вони краще знали німецьку силу й впливи, та пляни Німців. Вони розуміли, що коли німці піддержують гетьмана, то відокремлений виступ проти нього не матиме успіху й він скінчиться погромом повстанців. З таких міркувань вони намовляли Олефіра розпустити свій відділ і не наражувати його на знищення. Олефір послухав, Вільні Козаки порозходилися, а сам отаман виїхав кудись із Олександрівська[8]).

---

4) Пор. О. Думін "Історія Леґіону УСС" ст. 255 і сл.

5) Пор. Б. Гнатевич "Похід на Україну" в Альманаху УСС ст. 94-102.

6) Пор. Ген. В. Петрів "Спомини" вид. Червоної Калини Львів 1928-1931

7) Пор. В. Вишиваний "УСС з весни 1918 р., до розпаду Австрії".

8) Пор. О. Думін, цит. праця ст. 258

Кілька тижнів по перевороті в Києві почалося по цілій Україні привертання поміщиків. На села вийшли німецькі, австрійські й російські офіцерські карні відділи. Селянство, доведене до розпуки насильствами й самоволею цих відділів, почало боронитися. В деяких околицях оборона набрала характеру організованого повстанчого руху. Появилося багато більших і менших повстанчих загонів, найбільше на півдні України. З Олександрівська вислано проти повстанців одну сотню УСС-ів десь в околиці дніпрових порогів. При відході на експедицію стрільці заявили команді, що до селян не будуть стріляти. Ця заява не минулася б була Леґіонові безкарно, якщо він не входив би до Групи Вільгельма. А так її замняли. Сотня вийшла, далася пізнати селянам, навіть нав'язала зв'язок із повстанцями і, зібравши так собі про око дещо попсованої зброї й харчів, повернулася до Олександрівська Так само поступали стрільці на виправах і опісля.

Вишиваний покривав стрільців своїм авторитетом і сам співчував їм у такому відношенні до селянських мас. Це стало причиною його популярности в цілій Україні. Серед одеських політиків виринула тоді концепція проголосити Вишиваного гетьманом України проти П. Скоропадського. Про цей епізод хочу розповісти тепер з огляду на те, що він викликав багато шуму в галицькій пресі й "бурю в склянці води" в Коші УСС-ів.

6.

По звільненнні України від большевицьких банд весною 1918 р. Київські Січові Стрільці осіли в Києві, як охорона Центральної Ради й Уряду УНР. Вони дістали приміщення недалеко державних установ, при вул. Терещенка ч. 2. (на розі Шевченківського бульвару). На початку квітня прибула до Києва делеґація з Коша УСС-ів, на пропозицію команди СС-ів, для обговорення політичного положення в Україні. В склад делеґації

---

9) Цікаво, що проєкт висунути Вишиваного ні разу не вийшов від галичан, а тільки від наддніпрянців. Н. Г.

входили: Кошовий, його заступник сотник Рожанковський, четар М. Саєвич, підхор. Гр. Грицай, десятник В. Гірняк і вістун М. Біляч. Нарада почалася дня 5 квітня, скінчилася по двох днях; третій день призначено на оглядини міста, так дорогого нашому серцю.

По обопільних інформаціях про стан нашої справи обабіч Збруча командант СС-ів, полковник Є. Коновалець у приявності вищих старшин СС-ів дав нам широку інформацію про політику німецької команди військ; він сказав, що вона з союзної сталася окупаційною владою, щось кнує проти нашої держави й лигається з москалями. Сьогодні трудно знати, які пляни німців, але факт, що вони оточуються москалями, які масово нахлинули в Україну з півночі, каже здогадуватися, що для України виринає якась небезпека. Наші політичні кола занепокоєні, військові насторожені. Січові Стрільці приготовляються на всякий випадок і вважають конечним стояти в контакті з УСС-ами. В Україні є вже бойовий курінь Леґіону, але Кіш і Вишкіл ще в Галичині. Треба всім нам бути в поготівлі; в якій формі прийдеться нам співпрацювати, це покажеться пізніше. У свій час СС дадуть знати, чого вони будуть вимагати від УСС-ів.

На кінець нашої зустрічі СС влаштували бенкет у честь гостей, на який запросили галицьких політиків І. Лизанівського й Тершаківця. З політичних кол Наддніпрянщини не було нікого. СС-ів було кількасот. В промовах віддзеркалювалося непевне становище УНР і всі промовці підкреслювали обов'язок галичан у випадку потреби помогти Україні в обороні державної незалежности.

Три тижні потім стався несподівано гетьманський переворот. Галицьке громадянство було глибоко схвильоване цією подією, особливо формою ліквідації Центральної Ради й Уряду УНР. До нас прийшла вістка, що гетьман Скоропадський пропонував СС-ам приступити до нього на службу, але вони відмовилися. Мені прийшла тоді на думку наша київська нарада з початку місяця й виринув плян негайно їхати до Києва, переконати СС-ів, щоб вони прийняли пропо-

зицію гетьмана Скоропадського, оточили його своєю розвідкою і — якщо він робив би щось на шкоду Україні — шляхом палатової револьти усунути його. Моїми думками я поділився з Назаруком і він з місця прихилився до неї. Ми вирішили зараз же їхати до Києва.

По дорозі Назарук просив мене "скочити" на один день із Жмеринки до Одеси, щоб поглянути на наше Чорне море. Чергового дня вранці ми були вже в Одесі. Назарук хотів подивитися спершу на дикий берег моря; ми вийшли з залізничого двірця в напрямку моря і здалека побачили багато людей, зібраних на березі, а коли наблизилися до того місця, побачили дивне явище: широка прибережна смуга обсунулася вниз разом із забудованнями й садами, до рівня моря. Виявилося, що підземні течії води підмили ґрунт і витворили порожнечу, в яку запався берег.

Потім ми оглянули ще порт, зробили прогульку до маяка, де говорили з німецькими вояками, які сторожили там день і ніч. Вони розповіли нам, що в часі бурі морські хвилі заливають маяк так, що вони по кілька днів живуть під водою.

Врешті ми блукали без пляну по місті, чекаючи найближчого поїзду до Києва. Випадково ми зустріли нашого старого знайомого, видатного діяча Соц. Дем. Партії Омеляна Темницького. Він жив довший час вже в Одесі й цікавився настроями галичан по гетьманському перевороті. Про це ми й розмовляли ввесь час. Темницький прохав нас конче зачекати в Одесі до вечора й прийти на одну важну нараду місцевих діячів у справі положення в Україні. В умовленій годині він забрав нас до помешкання одного з цих діячів і там ми застали двох членів Партії СР-рів, і двох (разом із Темницьким) членів Партії СД-ів.

Приявні були: від СР-ів проф. І. Рощаховський і інж. Стжижевський; цей подавався за свояка гетьмана, але був його політичним противником. Від СД-ів був Темницький і ще один одеський політик, якого імені не тямлю.

Одесити розповіли нам що в них є плян висунути Вишиваного на гетьмана України проти Скоропадсько-

го й тому просять нас, щоб ми в їх імені запиталися Вишиваного, чи він прийме булаву. Ми з Назаруком пояснили їм, що вважаємо їх плян шкідливим для України і нереальним із об'єктивних причин; Німеччина не погодиться на те й може збройно протиставитися спробі одеситів висувати когонебудь проти їх ставленника. Україна може опинитися в стані братовбивчої війни. Назарук дав одеситам широку доповідь про політику обох центральних держав та їх пляни у справі України. Але Австрія за слаба, щоб протиставитися Німеччині; вона від самого початку війни тягнеться в хвості німецької політики.

З цих мотивів ми не можемо брати на себе яких небудь зобов'язань у справі кандидатури Вишиваного, хоч як він симпатичний нам своєю поведінкою в Україні. Але одесити не давали себе переконати; вони впевнили нас, що без порозуміння з Центральними Комітетами своїх партій вони не думають починати ніякої акції та що вони беруть на себе повну відповідальність за наслідки. Братовбивчої війни не буде вже хоч би з тої причини, що проти гетьмана Скоропадського є наше селянство, не говорячи вже про політичні партії. Тому вони прохають нас тільки поставити від них запит Вишиваному, а коли відповідь буде позитивна, вони прибудуть до Києва до своїх ЦК-ів. Там ми знов зберемось на нараду. Остаточно ми погодилися виконати їх прохання, але застерегли собі, щоб на нараду в Києві запросити теж представників СС-ів. Ми умовилися ще, що по одержанні позитивної відповіді Вишиваного вишлемо до Одеси шифровану телеграму, після чого одесити негайно прибудуть до Києва на нараду.

В Олександрівську ми застали Вишиваного самого, без його політичного дорадника, майора Фирстера. На поставлений йому запит одеситів він відповів, що мусить цю справу передумати й незабаром дасть нам відповідь. Після того ми розмовляли про становище в Олександрівську, про працю УСС-ів серед місцевого громадянства; видно було, що Вишиваний був дуже вдоволений з того.

Замок у Живці, де виростав Василь Вишиваний. В санях сидить мати Вишиваного; світлина з березня 1933 р.

Потім ми пішли в казарму УСС-ів і на розмові з ними чекали покликання до Вишиваного. Але не встигли ми ще розговоритися, коли по нас приїхав шофер Вишиваного й попросив до нього. Тепер він прийняв нас у товаристві Фирстера. Він дав нам таку приблизно відповідь: "Ви знаєте, панове, що я щиро полюбив український нарід і сам почуваюся українцем. Але я ніколи не думав про якусь кар'єру в Україні. Одначе, коли буде воля цілого українського народу, щоб я станув на чолі його держави, я не відкажуся від цього".

Подякувавши Вишиваному, ми скоро розпрощалися з ним і, виславши до Одеси умовлену телеграму, негайно виїхали до Києва. З нами їхав теж вістун УСС-ів, Вол. Гриневич. Він сказав нам у вагоні, що, відколи ми вийшли з квартири Вишиваного, за нами стежать якісь типи.

В Києві ми пішли зараз до СС-ів і розповіли Коновальцеві й Мельникові про одеську нараду та висказали теж наші думки про концепцію одеситів. Коновалець і Мельник станули теж на нашому становищі й заявили, що на спільній нараді, яка має відбутися, будуть поборювати пляни одеситів. Василь Дідушок, що був начальником розвідки СС-ів, дістав доручення розвідатись, чи одесити вже приїхали.

Потім ми поінформували Коновальця й Мельника про другу, головну причину нашого прибуття до Києва, а саме в справі пропозиції гетьмана Скоропадського поступити СС-ам до нього на службу. Вони вияснили нам, що справа вже неактульна; СС роззброєні й дістали наказ розійтись по Україні та включуватися в любу українську військову формацію і чекати нового наказу. Багато з них поступило вже до Запорізької Дивізії в Олександрівську.

Дідушок досить скоро приніс нам інформацію, що одесити вже в Києві й нарада політиків скликана на 3 год. по полудні в такім то готелі. Коли ми стали збиратися на цю нараду, прибіг схвильований Дідушок і сказав, що мусимо зараз-же розходитися, бо наш готель оточують якісь підозрілі типи. Ми визначили собі інше місце зустрічі, але тут повторилося це саме. Так було

кілька разів; врешті ми вирішили купити льожу у варієте "Аполльо" на Фундукліївській вул. і в сумежній кімнаті радитися. Нарада тривала до білого дня. Були приявні члени Центральних Комітетів обох партій та одесити й старшини СС. Ми з Назаруком заявили, що ми прибули до Києва приватно і не маємо ніякого мандату для політичних нарад. Але нас просили залишитися, як свідків розмов. Всі київські політичні діячі й СС заявилися проти концепції одеситів і справа впала.

Пізніше буде видно, що концепція одеситів не була одинокою в Україні.

По нашім повороті до Галичини появився в львівській пресі комунікат "Народньої Канцелярії" (централі Партії НД-ів), в якім осуджувалося "акцію Назарука" в Україні в справі кандидатури Вишиваного проти гетьмана Скоропадського. Про мене в комунікаті не було згадки. Але зате в Коші УСС зчинився великий шум проти мене. Виглядало, що це була якась організована акція проти нас по двох лініях. Ми з Назаруком не могли вийти з дива, звідкіля "Народня Канцелярія" зачерпнула інформації, такі суперечні з дійсним станом речі.

В Коші з'явився в мене молодий четар, Яр. Індишевський й спитався, чи я готовий дати вияснення старшинам Коша про мою поїздку в Україну, бо всі дуже стривожені комунікатом "Народньої Канцелярії", знаючи, що й я був із Назаруком. Індишевський був найбільш рухливим членом опозиції проти мене в Коші УСС-ів, яка існувала від самого початку моєї там праці. Але не була це ота здорова опозиція, яку культурні народи сплачують з державного скарбу, а наша рутенська "опозиція для опизиції" людей, які самі нічого не роблять і усе критикують. Назарук у своїм репортажі "Слідами УСС-ів" характеризує цю опозицію такими словами:

"Треба би сатири на такі руснацькі типи, що в кожній справі мусять "пхати кіл у колесо"; їх невольницько-рабська душа не покидає їх і серед такого симпатичного середовища, яким є наше Стрілецтво. Хто бачив український гурт, у якім не було б таких приємних

панків із шовковою усмішкою на устах та злобними завбагами, яких ціль: не дати другому спокійно працювати?!"[10])

На питання Індишевського[11]) я відповів, що з охотою дам вияснення про мою поїздку в Україну, але мушу вичекати приїзду Назарука до Коша. Комунікат "Народньої Канцелярії" спертий на фантастичній видумці.

Але Назарук довго не приїжджав, хоча я просив його про це. Моїм старшинам було задовго чекати й вони скликали поза моїми плечима таємні сходини, осудили на них мою "покутну акцію висування Вишиваного на гетьмана України" і поклали в моїй канцелярії на столі письмо, в якому повідомляли мене про свою постанову. Її підписало 22 старшини і підхорунжих Коша. В письмі стверджувалося, що командант Коша УСС-ів — мовляв — у часі своєї поїздки по Україні брав участь у якійсь покутній акції висування Вишиваного на гетьмана України, не маючи для того повновластей підписаних старшин і підхорунжих, осуджують її як крайньо погубну для Української Держави й шкідливу для чести й доброго імени УСС-ів. На кінці підписані старшини й підхорунжі Коша застерігаються на майбутнє проти яких небудь політичних дій Кошового без їхнього уповноважнення. Між підписаними були й такі, що до опозиції не належали.

Тоді я не чекав уже прибуття д-ра Назарука й написав опонентам таку відповідь:

"З найбільшим здивуванням довідуюся з переданого мені письма старшин Коша про якусь мою "акцію висування Вишиваного на гетьмана України проти Скоропадського", незнану ні мені, ні кому будь другому в цілій Україні. Я сам вважав би таку акцію за покутну, як за покутні вважаю таємні збори старшин і підхорунжих Коша, на яких видано на Кошового своєрідний, ніде в світі непрактикований заочний присуд без вислухання його вияснень. Чи не краще було вичекати прибуття д-ра Назарука, ніж компромітувати себе таким "присудом"?

"22 старшин і підхорунжих, людей у значній більшості без громадського й політичного стажу, то замале тіло, щоб могло рішати, що для України корисне, а що крайно погубне й ледве чи найшлася б в Україні людина, яка прийняла б від такого тіла мандат у державних справах України.

"Я нічого не бажав би собі більше, як щоб підписані старшини й підхорунжі Коша УСС-ів так берегли доброго імени й чести УСС-ів як я, але стверджую, що коли мені приходилося боронитись проти анонімних і неанонімних доносів, які кривдили мене на честі, тоді не знайшлося 22 старшин і підхорунжих у Коші, які взяли б в оборону не мою особисту честь, але честь команданта Коша УСС-ів.

"Тим моїм товаришам, які не зо злої волі підписали згадане письмо до мене, даю до відома, що моя поїздка в Україну мала приватний характер, що я ніде не заявляв, що когось репрезентую та що я не тільки не висував кандидатури Вишиваного проти Скоропадського, але їй від початку до кінця протиставився. Моїми свідками є: д-р Осип Назарук, старшини СС-ів у Києві, як Коновалець, Мельник, Сушко, Дідушок, Воєвідка й інші, які брали участь у політичній нараді на початку травня й врешті політичні діячі партій СД-ів і СР-ів у Києві й Одесі".

Саме в моменті, коли я викінчував мою відповідь опонентам, явився в мене Назарук. Він прочитав мою відповідь і дописав до неї на тому ж папері таке:

"Як свідок поїздки отамана Н. Гірняка в Україну й усіх його розмов в Одесі й Києві, заявляю, що я ніколи

---

10) Пор. Осип Назарук "Слідами УСС-ів" ст. 137

11) По війні я зустрів Я. Індишевського на еміґрації в Празі, де він жив із братом Степаном і студіював на техніці. При першій зустрічі він перепрошував мене за всі прикрості, які він робив мені в часах нашого побуту в Коші УСС-ів 1915-1918. Прохав мене вибачити й забути все й виправдувався молодим віком та злими впливами. Щойно тепер він бачить, як він помилявся давніше. Я відповів Індишевському, що його заява мені вистачає й ми дружньо стиснули собі руки. Пізніше він пропонував мені обняти становище військового аташе при посольстві ЗУНР у Празі, яке опорожнилося по виїзді отам. Р. Шипайла. Але я, дізнавшись про відносини в наших вояцьких таборах у Чехословаччині, відказався. Степан Індишевський виїхав пізніше до УССР і там загинув.

не чув, щоб він казав, що когось репрезентує, але кілька разів чув, як він заявляв, що нікого не репрезентує. Заявляю також, що кандидатуру Вишиваного на гетьмана України проти Скоропадського висували деякі політичні діячі в Одесі та що цій кандидатурі протиставився і Кошовий, і я.

"Моїм партійним товаришам подаю до відома, що я виступав рішучо проти висування кандидатури Вишиваного на гетьмана України, бо вважаю таку акцію небезпечною для Української Держави в її сучасному політичному положенні. Маю настільки цивільної відваги, що відтверто обороняв би мою думку, якщо вважав би її доброю, навіть тоді, коли б їй були противні всі українські політичні партії".

По прочитанні моєї відповіді скликаним для цього старшинам і підхорунжим я казав їм без дискусії розійтися. Всі стали мовчки розходитися; на їх обличчах видно було велике схвилювання. Один четар, проходячи попри мене, сказав пошепки, з затисненими устами: "Ех, як би ви не були моїм командантом, то я би . . . ." Дальших слів я не дочув, але кинув йому на це: "То хтось з нас має щастя!"

Необізнаний з життям УСС-ів читач міг би подумати собі, що в Леґіоні не було дисципліни, але панувала рознузданість, коли старшини виступали проти свого команданта. Тому вияснюю: наш Леґіон мав не тільки військовий, але й політичний характер. У військових справах обов'язувала звичайна дисципліна, але в політичних питаннях кожний УСС має повну свободу висказувати свої думки й піддержувати їх при голосуванні, не оглядаючись на позицію свого команданта. В даному випадку не йде про те, чи моїм опонентам "повезло"; важне в тому інциденті є те, що всі стрільці були дуже чуйні в секторі політичному. І наші київські товариші, і ми однаково дивилися на кандидатуру Вишиваного на гетьмана України.

Назарук перевідав пізніше, що комунікат Народньої Канцелярії спричинив д-р В. Старосольський; він їздив по нас тою самою трасою, що й ми, і — очевидно — мусів чути про історію з кандидатурою Вишиваного. Але що заставило його так "обернути кота хвостом", він не міг збагнути.

7.

Генерал В. Петрів у своєму спогаді про похід Дивізії Натієва на Крим розповідає, як то у Великому Лузі, біля Хортиці українці вітали В. Вишиваного. На зустріч наддніпрянського вояцтва з УСС-ами з'їхалися тисячі народу на старій Запорізькій землі. Дивізія саме тоді верталася з кримського походу й везла з собою золоту царську карету, забрану в Ялті з царського двірця. Булава Дивізії, посадивши в неї Вишиваного, їхала поруч на конях у супроводі запорізької кінноти тодішнього полковника В. Петрова: карета, запряжена шестірнею, гналася Великим Лугом серед веселих окликів вояцтва й зібраного народу. Летіли вгору шапки козацькі, шуміло море голов і не втихало радісне "Слава!"

Це дуже не подобалося німцям, але вони знали, що Вишиваний теж сердечно ненавидить їх. Він часто казав, що нам не по дорозі з ними, що на таких сусідів, як німці й поляки, не треба орієнтуватися, бо перші будуть завжди по стороні москалів, а поляки обдурять і зрадять. За найкращих союзників України в майбутньому він уважав англійців. Вони з огляду на Чорне море й нафту на Кавказі й у Мезопотамії будуть зацікавлені Україною, як противагою московському імперіялізмові.

Б. Гнатевич оповідає в цитованій вище статті, що Запорізька Дивізія, невдоволена гетьманським режимом, пізніше носилася з думкою при співучасті УСС-ів зробити державний переворот і проголосити Вишиваного гетьманом[12]).

Одного дня, в часі забави в міському городі, яку влаштувала Запорізька Дивізія, полковник Болбочан накинув на Вишиваного козацьку бурку й на голову вложив козацьку шапку під гучні оплески й оклики ко-

[12]) Пор. Альманах УСС ст. 98.

заків "Слава!" Вишиваний із гумором прийняв цей козацький жарт, а козаки назвали це "коронацією". Німці й вороги України використали це для пропаґанди проти нього.

Австрійська військова команда знала, якою прихильністю й впливами на місцеве населення користуються УСС. Тому вона й задумала вжити їх у найбільш загрожених повстанцями районах Херсонщини, недалеко Єлисаветгорода. В першій половині червня спрямовано туди армійську групу В. Вишиваного, а при кінці того ж місяця прибули в ці сторони теж Кіш і Вишкіл УСС-ів, які досі перебували ще в Галичині. Довкола Єлисаветгорода знайшлися в близькому сусідстві всі формації Леґіону. Бойовий курінь у Масляниківці й довколишніх селах, Вишкіл у Грузькім, а Кіш спершу в німецьких колоніях Карлівка й Старий Данціґ, потім в Іванівці, коло зал. двірця Шестаківки.

Режим окупаційної влади відчувалося в Херсонщині більше, ніж деінде. Замість того, щоб помагати молодій Українській Державі організувати свій адміністративний апарат і свою збройну силу, австрійське командування військ казало своїм частинам ограблювати населення з харчових запасів і висилало в опірні села карні експедиції. Воно потурало також московським елементам, які явно ворожо ставилися до України. А це мусіло довести до гострих конфліктів. На безправства окупантів і місцевих ворогів українське свідоме громадянство відповідало протестами, а селянство повстаннями. В'язниці в Єлисаветгороді й інших містах Херсонщини були виповнені видними громадськими діячами. За них заступалися і стрілецькі старшини й сам Вишиваний. Вони інтервеніювали у високих командах, неодному врятували життя, звільняючи від австрійського військового суду. Багато сіл завдячувало УСС-ам врятування від кривавих екзекуцій за спротив у грабежі хліба й майна. Гнатевич розповідає, як то стрільці виконували наказані їм реквізиції:

"До села Добровеличківки вислано 3-ю сотню з четарем Голинським. Сотня ввійшла до села перед Добровеличківкою, станула на майдані й заспівала стрілецьких пісень. Потім оркестра заграла до танку. На майдан збіглося багато молоді; почалися співи, розмови й танки. Селяни пізнали, що це свої люди й щиро повітали УСС-ів. Дізналися про це й селяни Добровеличківки й прийняли УСС-ів хлібом і сіллю. Швидко розійшлася вістка по довколишніх селах, що стрільці це своє військо, яке нікому не робить кривди. "Збунтоване" населення Добровеличківки виконало всі розпорядження команданта сотні. Селяни позносили трохи старих крісів; але сотня зробила теж ревізію в двох дідичів-москалів і забрала знайдену в них зброю".

Так "пацифікувала" й друга сотня УСС-ів друге село в іншій околиці. За поведінку 3-ої сотні в Добровеличківці кмдт 7 Дивізії, ген Маренці, поставив перед воєнний суд четаря Голинського, а за неправильне переведення карної експедиції 2-ою сотнею він покликав до карного звіту команданта Леґіону, Микитку.

На це В. Вишиваний написав жалобу на ген. Маренці до цісарської канцелярії. У висліді застановлено судове доходження проти стрілецького старшини, а Маренці опинився на італійському фронті.

Кіш і Вишкіл не підлягали службово команді 7-ої Дивізії — Кіш належав далі до Корпусної Команди ген. Гофмана, а Вишкіл був під командою Вишкільної Групи, яка стояла у Великій Висці. Тому 7-а Дивізія не могла наказувати цим нашим формаціям іти на карні експедиції в наші села.

Між стрілецькими старшинами часто говорилося про те, що Австрія вислала в Україну мадярські й польські полки, які знущалися над нашим селянством, а наші люди в австрійських полках гинули на італійському фронті. В цих розмовах назріла в нас думка спробувати через Миколу Василька, який був тоді в Києві на службі в австрійськім посольстві (ґр. Форґача), шляхом інтервеції в австрійському уряді виміняти мадярів і взагалі чужинецькі полки на українські; як арґумент ми мали піднести це, що українці в австрійській армії своєю людяною поведінкою з'єднають симпатії населення для Австрії. З цим я вибрався до Києва, щоб представити Ва-

силькові положення в українських селах і суґерувати йому нашу думку. Але Василько відповів коротко: "А хіба Австрія не потребує на італійському фронті хоробрих українських полків?"

Ми від давна знали Василька як політичного спекулянта, кар'єровича, більш австрійського, ніж українського патріота. Але ми навіть у думці не допускали того, що нам відповів Василько. Навіть 100%-ий австрійський патріот повинен був зрозуміти, що наша суґестія була корисна не тільки для українського населення — але в не меншій мірі також для Австрії. Стрільці в Коші були дуже обурені становищем Василька, який не відчув трагедії нашого селянства й не вжив заходів для того, щоб її ощадити селянам.

Тим часом напруження між УСС-ами й австрійською командою щораз більше росло. Воно дійшло до вершка тоді, коли УСС відмовили послуху по одержанні наказу ліквідувати повстанчу групу Шинкаря. Вишиваного покликано знов до Начальної Команди військ та до німецької Головної Квартири. Австрійська команда військ знала, що між нами ховалися політично скомпромітовані наддніпрянські діячі й старшини, яких засуджено на смертну кару. В Коші переховувалися один полковник кавалерії й сотник піхотного полку, оба полтавці. Серед Стрілецтва стала поширюватися поголоска, що Вишиваний не вернеться вже в Україну, що Леґіон відкличуть до Галичини й там його роззброять. Але Вишиваний вернувся, а незабаром прийшов наказ для нас виїхати з України.

Поголоски про роззброєння не втихали. Безпосередньо перед нашим виїздом Вишиваний написав до мене: "Не можу сказати Вам, як мене обурив один Ваш підхорунжий; він був тут учора й говорив стрільцям, що Леґіон по повороті до Галичини роззброять. Прохаю Вас запевнити Ваших стрільців, що про роззброєння немає мови і що я сам подбав про наш виїзд із України, бо взимку будуть різні труднощі. Будуть страйки на залізницях, а в тому брак провіянту й топлива. На весні я буду перший, що поставлю внесок на поворот Леґіону в Україну".

8.

Вишиваний робив заходи, щоб Леґіон розміщено в центрі Галичини у Львові. Але замість того кинули нас на периферії Австрії, на Буковину.

По розпаді Австрії Вишиваний жив приватно в Бучачі; наш Уряд не вважав можливим анґажувати його до УГА. В тому часі, коли я був командантом Тернопільської Військової Округи**), Вишиваний писав мені кілька разів про себе, прохав інформувати його про становище на польському фронті й хід мирових переговорів у Версалі. Він жалівся, що дуже зле почувається, що мусить сидіти без діла... На його прохання я післав йому опони для авта.

Коли наша Армія відступала за Збруч, Вишиваний подався в Карпати, здається в околиці Жаб'я, де скривався перед румунами, що, впавши на наші тили, окупували Косівщину, щоб віддати її полякам. Вони інтернували Вишиваного, але на домагання Уряду УНР звільнили його й він прибув до Кам'янця Под. Тут його підвищено до ступня полковника й він поступив на службу до Гол. Управління Ген. Штабу Військового Міністерства як начальник Відділу Закордонних Зв'язків. Тоді ми зійшлися разом у службі, бо я в цій самій установі вів реферат мобілізації. Ми стрічалися часто, деколи він бував у мене гостем.

Одного разу я суґерував йому думку, щоб він по лінії свого відділу поробив заходи, щоб Уряд УНР заанґажував із різних держав Західньої Европи військові місії для вишколу нашої Армії та оснування військових шкіл різних типів. Справа була подумана так, що наш Уряд мав запросити з кожної зах-европ. держави такий рід зброї, який стояв у ній найвище. Вишиваний прийняв мою суґестію, обговорив цю справу з Військовим Міністром В. Петровим і цей погодився з цим та доручив Вишиваному приготовити точно опрацьований плян. Але катастрофа нашої Держави з половини листопада 1919 зробила цей задум неактуальним.

**) до кінця грудня 1918 р. — Н. Г.

9.

Восени 1919 р. Бриґада УСС-ів (у складі УГА) стояла на протиденікінському фронті під Уманем. До неї наблизився Махно зо своєю "армією". Він вислав до УСС анархіста Воліна, поета Капельгородського та кількох ще своїх однопартійців на переговори у справі спільної акції проти Денікіна. Потім він сам прибув до булави Бриґади; його поява на тачанці, в оточенні кінного почоту горлорізів, обвішаних від стіп до голови скорострільними лентами, пістолями й ґранатами, счинила тривогу серед населення. Але "гуляйпільський батько" вів себе цим разом пристойно. Він заїхав на залізничий двірець, де стояла булава Бриґади, щоб на власні очі побачити "князя Василя Вишиваного", про якого наслухався стільки від селян Степової України. Не заставши його, Махно спокійно вернувся до себе.

А трохи пізніше прибув Вишиваний разом із Головним Отаманом С. Петлюрою до Бриґади УСС-ів, щоб відвідати своїх товаришів зброї з 1918 року. Він почув, що Махно хотів його бачити й сам вибрався до нього в товаристві свого чури, Якубовського. По дорозі зустрів старшин одної сотні УСС-ів і вони відраджували йому їхати до Махна, бо пощо — мовляв — задаватися з бандитом?

— "Чому бандит?" — обрушився Вишиваний. — "А мій предок, Рудольф Габсбурґ, який був равбрітте - ром і якого вибрали цісарем, не був бандитом у цих часах? Але він був індивідуальністю і він дав почин ди - настії. Махно — по мойому — це теж індивідуальність, найспосібніший ватажок в Україні".

Але не поталанило йому побачити Махна, бо цей появився кудись. Вишиваний був відважний, любив пригоди, його манила романтика. Саме тому він хотів бачити ославленого Махна, хотів поговорити з ним, а може й спробувати навернути його до української справи. Але що тягнуло ватажка анархістів до Вишиваного — невідомо. Можливо, що популярність останнього серед селянських мас була причиною зацікавлення його особою.

Від булави Махна прибув до Кам'янця Под. її начальник, пор. Шпота, і з'явився у моєму бюрі в Міністер-

Від ліва до права: полк. барон К. Ґужковський, митрополит граф Андрей Шептицький і сот. Василь Вишиваний. Світлина зроблена на фронті біля села Кадлубиськ під Бродами взимі 1917 - 1918 р.

стві Війни. Він прибув до Міністерства в ось якій справі: Коли "армія" Махна наблизилася до Уманя, зустріла там Бриґаду УСС-ів у боях з денікінцями. Махно дуже сподобав собі наших стрільців і порозумівся з булавою Бриґади щодо спільної акції проти білих московських військ. Він вислав до неї Шпоту, щоб спитався в булаві Бриґади, чи УСС будуть брати Умань, чи ні; якщо так, то Махно не буде перешкоджати УСС-ам; коли ж би вони не думали наступати на Умань, то Махно сам це зробить.

В булаві Махна обговорювалося плян злиття його армії з УСС-ами — так подобалася махнівцям дисципліна цієї формації. Шпота розказував мені далі, що він запропонував булаві Бриґади УСС-ів, щоб вона прийняла вояків Махна, в запіллі перешколила їх і вони ввійдуть до складу Бриґади. В булаві Бриґади відкликалися до опінії Начального Вожда УГА, ген. М. Тарнавського, а цей наказав відіслати представника армії Махна, Шпоту, до Кам'янця Под. на переговори з Міністром Війни. І ось він прибуває тепер до мене й просить взятися за цю справу.

Я відповів Шпоті, що це буде вимагати довших розмов з ген. Тарнавським, міністром Петровим, а може й з Головним Отаманом. Тому я прошу його зайти до мене по кількох днях. Я не міг ствердити, скільки правди було в словах Шпоти про порозуміння з Бриґадою УСС-ів, бо ми не мали телефонічного зв'язку з нею. Але я спитався найперше ген. Тарнавського по прямому дроту, а цей відразу замахав руками.

Шпота більше до мене не приходив. Аж коли ми загонувалися до виїзду з Кам'янця в половині листопада, до мого вагону всунувся Шпота — блідий і вимарнілий так, що я з трудом пізнав його. Я запитався його, що з ним, де він бував, чому не приходив до мене. Він відповів, що зараз по нашій розмові він захворів на сипняк і досі лежав; ще й тепер він не є здоровий, але чує, що до Кам'янця мають прийти "ляхи", то він утікає на схід до своїх.

* * *

В моменті катастрофи нашої Держави в листопаді 1919 р. Вишиваний виїхав разом із урядом Диктатора Є. Петрушевича до Відня. Від того часу я ані не стрічався з ним, ані не листувався, бо це не було можливим з огляду на польську цензуру. Я тільки чував, що він жив якийсь час у Відні а потім у Франції.

10.

В роках другої світової війни я був на заході й працював деякий час в Українськім Національнім Об'єднанні в Берліні. З рамени цієї організації я обїжджав всю Німеччину й у Бресляві випадково довідався, що Вишиваний живе в Бадені під Віднем, у своєї сестри. Я зараз написав до нього, розпитував про його життя й заповів, що при найближчій нагоді буду шукати можливости зустрічі з ним.

Вишиваний втішився вісткою від мене, просив приїхати до нього. Але саме в тому часі вибухла війна Німеччини з большевиками й мені не довелося бачитися з ним. Мої останні листи до Вишиваного долучую в додатку до цього спогаду.

Один УСС, близький знайомий Вишиваного розповів мені про нього таке: Він ніколи не переривав зв'язків з УСС-ами, з деякими листувався, а принагідно й зустрічався. Він постійно згадував минулі роки й підкреслював, що час побуту його серед УСС-ів залишив у його душі незатерті спомини.

Друга світова війна застала його у Відні. Він жалівся тоді, що заскоро вернувся з Англії й мусить жити не тільки в матеріяльних недостатках, але до того під гітлерівським режимом. Він був конфінований і мусів кожного дня приголошуватися в Ґестапо. Не тому, що був Габсбурґом, але тому, що мав справу з Рібентроппом, гітлерівським міністром закордонних справ.

Пішло з того, що Рібентропп попросив його до себе й поставив вимогу, щоб він прийняв на себе деякі обов'язки у зв'язку з подіями в Карпатській Україні.

Вишиваний зразу поставив справу ясно: він спитався, чи Німеччина має щирі заміри щодо української державности. На це Рібентропп підсміхнувся: "Ви хіба як добрий німець повинні догадатися й Вам зайво пояснити".

Тоді Вишиваний, щоб не продовжувати немилої розмови, відповів: "Вибачте, але Ви помиляєтеся. Я почуваю себе українцем і тільки для добра України можу співпрацювати".

* * *

З того часу нацисти не пропонували Вишиваному співпраці, але конфінували його, як ворога німецького народу. Потім він попав у ще гірше положення: його заарештували большевики й вивезли з Відня до концтабору під Київ, де він — за найновішими вістками — помер у 1949 або 1950 році.

ЗАКІНЧЕННЯ

Василь Вишиваний, відійшовши з цього світу, перейшов з публічної арени в історію. Можна б робити підсумки його туземного життя. Але для цього необхідно зібрати всі матеріяли про нього. Багато з них переховується ще в пам'яті його сучасників і співробітників у роках нашого визвольного змагу, не списаного для істориків. Дещо вже появилося давніше, у цитованих у цьому спогаді джерелах, але куди більше чекає ще своєї появи. Мій спогад охоплює малий вирізок із життя пок В. Вишиваного — всього 26 місяців, а в Календарі-Альманаху на 1955 рік, виданому в Буенос Айрес заходами Видавництва "Відродження" проф. Є. Онацький по - містив статтю про нього, в якій розповідає про пізніші роки життя Вишиваного на еміґрації. Одначе в ній є деякі неточності, які вимагають виправлення.

На вістку про смерть Вишиваного написав М. Брадович в "Америці" з 11 липня 1955: "Його смерть повинна спонукати українських істориків на чужині зібрати ма - теріяли і спогади про нього, поки живі ще ті з-посеред нас, які його знали і з ним співпрацювали. Це їх обов'язок не лише у відношенні до шляхетної особи архикнязя, а й у відношенні до того відтинку історії оборони Европи перед московською навалою, в якім він брав участь у межах українських збройних сил".

На цей заклик кілька моїх товаришів взялися списувати свої спогади про Вишиваного. Це дуже відрадне явище й можна надіятися, що й інші його співробітники своїми цінними спогадами причиняться до повної оцінки заслуг його для нашого народу.

Дм. Донцов передає його пам'яті наших майбутніх поколінь короткою згадкою, яка характеризує більше самого Донцова, ніж Вишиваного. Він міг здобутися тільки на легковажний жест супроти Габсбурґа, дарма, що сам він недавно, з доручення уряду держави Габсбурґів ширив у пресі пропаґанду за приєднанням до Австрії українських земель, звільнених від москалів.*)

Я ніколи не був австрійським патріотом, але навіть Габсбурґові буду дякувати за добро, яке він зробив для мого народу.

* * *

По заключенні державного договору Австрії з аліянтами появилася в нашій і віденській пресі вістка, що деякі українці, австрійські горожани, повернулися з московської неволі. Тоді я звернувся до австрійського Міністра Закордонних Справ (через ню-йоркський Генер. Консулят) із проханням дати мені інформації про долю Василя Вишиваного.

Та заки прийшла відповідь на моє звернення, віденські часописи і "Ню Йорк Таймс" в дні 29 червня 1955 р. подали, за інформаціями австрійських поворотців, що полк. Вишиваний помер у большевицькому таборі у Володимирі Волинському. Тільки один часопис (Die Presse) не подав місця смерти полковника. Скільки варті ці вістки, показується з того, що майже всі часописи зга-

***) Негайно після тієї розмови з Рібентропом Вишиваний повідомив наше підпілля про перфідні пляни німців відносно Карпатської України й радив не анґажуватися по їхній стороні.

*) Пор. Дм. Донцов — цит. твір ст. 13-14 і В. Мартинець "Ідеологія організованого й волевого націоналізму" Вінніпеґ 1954, ст. 162.

дують про те, що Вишиваний — мовляв — командував у часі революції одним білоруським Корпусом та був намічений на короля України. Ню-Йорк Таймс згадує навіть, що вдова померлого полковника з двома дітьми живе з Бад Авссе, провінції Зальцбурґ. А цеж є загально відоме, що він не був одружений.

Я став робити заходи, щоб одержати авторитетні відомості про смерть Вишиваного. Від одної віденки (П. Єлисавети Шмідт), в якої Вишиваний жив від 1944 р. до ув'язнення, я дістав доволі матеріялу про життя його від закінчення війни. М. і. згадана пані прислала мені кілька листів Вишиваного до неї, з яких можна пізнати деякі риси характеру цієї людини. Подаю винятки з них за згодою адресатки. Це старша віком людина, нар. 1887 р. по призванні учителька, тепер на емеритурі Що ж розповідає П. Є. Шмідт?

В 1944 році вона мусіла відступити 2 кімнати свого мешкання для полковника Вільгельма Габсбурґ-Льотрінґен і від того часу він жив там постійно до хвилини депортації большевиками. Він був хворий на легені і що 4 місяці одержував пневмоторакс. Був дуже привітний до всіх мешканців дому, сам порядкував своє мешкання, часто сам варив собі скромну їжу. Жив у приязні з українцями, з яких п. Шмідт тямить найбільше Романа Новосада. Всі називали його полковником "Віші". По закінченні війни він дав почин до оснування трьох малих підприємств (виробів ляків, фарб і штучних смоляних виробів) "Інґас", "Хемоґан" і "Австрійське Товариство виробів шт. смоли". Бюра цих підприємств були в сусідстві мешкання Вишиваного й він щодня виходив на працю в год. 7.30. Це було в англійській окупаційній полосі й усі були безпечні перед червоними.

В дні 26 серпня 1947 року він вийшов на обід до ресторану "Черлі" на Кольмаркті (Kohlmarkt) й не вернувся вже додому. Від того часу пропав за ним слід. П. Шмідт була деякий час тої думки, що він тайком утік на захід, хоч ніколи не згадував про такий задум Щойно в жовтні 1947. року принесли віденські часописи вістку (на підставі інформацій з аліянтських кол і АПА), що Вишиваний інтернований у большевицькому таборі у

Вінер Нойштадт. За інформаціями АПА Вишиваний мав написати одному знайомому українцеві, де він є.

По арешті Вишиваного впали всі засновані ним підприємства і в році 1953 їх зліквідовано з великими боргами. Скарбовий уряд зайняв усі рухомості Вишиваного й вони мають бути прилюдно продані.

До листа долучила п. Шмідт світлину Вишиваного з точним описом одіння, в якому востаннє вийшов з хати, та офіційне повідомлення Австрійського Червоного Хреста (Відділ Розшуків). З нього виходить, що воно спирається на тих самих інформаціях, які подали поворотці. На тому самому джерелі опирається інформація австр. Міністерства Закордонних справ, яка прийшла у відповідь на моє звернення.

Інформації п. Шмідт багато говорять про його вдачу. Але ще більше кажуть його листи до своєї господині. Він писав їх у 1944 році, коли вона лікувалася у Вайдгофен, де є гарний парк, заснований і прикрашений його предками. І так у листі з 17 серпня він м. і. пише: "Я все дуже тішуся Вашими листами. З них пробивається стільки доброти! А це ж дуже цінне в тих часах, коли ця прикмета сталася так рідким клейнодом.....

"Коли дещо пригадує Вам моїх предків, то я дуже радію з того, що вони створили щось тривкого, що виходить на добро другим. Бачите — коли я над цим думаю, тоді приходить одинока хвилина в моєму житті, коли я жалкую, що я не багатий, дуже багатий! Скільки добра можна б зробити другим! А це ж одиноке в житті, що дає людині повне вдоволення: помагати другим!"

У листі з 10 вересня він м. і. пише:

..."Моїм гарячим бажанням було все — почуватися десь, як вдома. Я дуже багато блукав по світі — раз тут, раз там; нераз почувався як безпанська собака! Але це скінчилося, відколи я знайшов у Вас те, за чим постійно тужив. Я ніколи не зможу Вам досить віддячити й відплатити так, як я дуже бажав би. Бо я щойно тепер глибоко відчув і пережив, яке це добро для людини такий щасливий зворот у житті. Це може зрозуміти тільки ця людина, яка сама таке пережила".....

А далі:

"Вчора я ходив із Льоті й малим Віллі купатися на Ґензенгойфль. Був чудовий день, мало людей і ми мали чимало приємности. Ви ж знаєте, як я дуже прив'язаний до малого; перебуті з ним години дають мені все стільки радости! Я дуже люблю дітей, бо вони вносять у мою душу багато сонця".....

Др. Роман Смук розповів мені в 1948 році у Німеччині, що він почувши про те, що Вишиваний перебуває в большевицькому таборі у Вінер Нойштадт, під'їхав одного дня до цього табору з двома американськими кореспондентами й цілий день чекав недалеко: може трапиться нагода побачити й вирвати його на волю. Але Вишиваний не показався.....

Додаток

Останнє листування автора з В. Вишиваним

1. Берлін, 14 червня 1941.

Високоповажаний Пан Полковник
Василь ВИШИВАНИЙ
Баден к. Відня

Дорогий Пане Полковнику,
Старий мій Друже!

Дивним випадком я одержав Вашу адресу від одного товариша зброї, якого зустрів недавно в Бресляв. Зараз я постановив зв'язатися з Вами, бо зла доля розлучила нас була на 22 роки. Але прошу не думати, що я забув про Вас у тім часі. Навпаки, — я часто згадував Вас у розмовах з товаришами, а деколи писав про Вас у фейлетонах-спогадах. Останньо я написав про Вас дуже багато у моїй праці про УСС-ів, якої копії я мусів — на жаль — залишити у Львові під час моєї втечі перед новими "визволителями". Маю надію, що мій машинопис доховається, а тоді Ви переконаєтесь, що мої слова не є безпідставні.

Що я пережив за той час, відколи ми розійшлися, себто від осени 1919 р., розкажу колись усно, бо на папері передати цього не можна. Вистачить згадати, що я був впродовж 1 і 1/2 року у примусовій спілці з большевиками й тільки чудом вирвався з "раю Сталіна". Потім 17 років я відчував на собі польський режим — як мільйони моїх братів — працював у гімназії Рідної Школи в Тернополі та випустив через 10 матур моїх молодих учнів і учениць у світ, на службу Україні.

Про Вас я деколи чував, але дуже загально, та з відомих причин не міг писати до Вас. Раз я спробував передати Вам листа через одного професора з Тернополя, але він не знайшов Вас у Відні.

Тепер я з обов'язку "мельдую Вам послушно", що живу, про Вас твердо пам'ятаю і дуже мило згадую часи нашої спільної праці для України.

З Митрополитом я бачився останній раз у 1937 році, коли писав працю про УСС-ів. Тоді ми говорили і про Вас і покійного полковника К. Ґужковського****), якого я не можу згадати без щирого болю серця.

Що принесуть нам найближчі дні, цього не знаю; на всякий випадок ми очікуємо корисних перемін у нашій справі. Але що не було б, я мушу скористати з найближчої нагоди, щоб особисто стрінутися з Вами, зложити усний "рапорт" про себе й вислухати Вашого звіту про Ваші переживання.

Ми переводимо тепер реєстрацію всіх наших вояків (комбатантів). УСС видають пам'яткову відзнаку в золоті й сріблі. При цьому ми не можемо поминути нашого старого УСС-а, Василя Вишиваного. Тому я долучую до листа анкетний листок для Вас. Прошу виповнити його

****) Барон Казимир Ґужковський, дідич з Городенщини, походив зі спольонізованого колись українського роду й на старості літ, під впливом Митрополита А. Шептицького, вернувся до нашого народу. Був великим приятелем УСС-ів, часто бував у Коші УСС-ів; він просив нас впливати на його сина, Каєтана, в українському дусі. В рр. 1915-1918 був повітовим старостою в Дрогобичі й Сокалі й дуже піклувався українським населенням.

Між знайомими аристократами він працював у нашу користь; мав також великий вплив і на архикнязя Вільгельма. По розпаді Австрії він жив у своїх добрах і працював у користь нашого Уряду. По окупації Галичини поляками помер на удар серця.

й прислати на мою адресу. Розуміється з великим листом про Себе, про Ваші пляни і т і.

Прошу прийняти мої щирі запевнення в глибокій пошані для Вас і щирій дружбі. Бажаю Вам усього найкращого!

Слава Україні !

Ваш

Н. Гірняк

2.

Санаторія "Штернберґ", Пухберґ,
к. Шнееберґ 27. VI. 41.

Вільгельм Габсбурґ - Льотрінґен*)

Ріттмайстер в ст. спочинку

Дорогий мій Друже!

Щиро й сердечно дякую Вам за Вашого листа з 14 червня ц. р. і заразом посилаю Вам анкетний листок, який я зараз виповнив. Місця мало в тім листку, щоб всі детайлі написати і тому бракує дещо. Але думаю, що це покищо вистачає, бо всі українці мене знають. Якщо потрібні Вам ще інші інформації про мене, то прошу — питайте сміло про все, що Вас цікавить.

Сьогодні я тільки коротко пишу Вам, бо я хворію і лежу тут у санаторії На жаль, я є "люнґенкранк". Як довго я мушу перебути тут, то не знаю, але напевно ще кілька місяців. Сумно, але це життя!

Ваш лист дуже зацікавив мене і я страшенно ним утішився. Щиро Вам дякую, що не забули старого полковника УСС. Я, дорогий Друже, не змінився, мої думки вічно такі самі, як колись; українського питання й українців я не забув мимо того, що мовчав. Годі писати про все!

Але я думаю, що ми стрінемося, бо Ви самі пишете,

*) Лист Вишиваного писаний українською мовою; я поробив у ньому тільки незначні правописні й граматичні поправки. Н. Г.

що відвідаєте мене. Мило було б мені поговорити з Вами. Коли думаєте приїхати?

Прошу пишіть мені на зазначену в листі адресу і під моїм іменем, під яким я тут живу, хоч я все гордий на моє українське прізвище, яке мої дорогі УСС мені дали й остаюся для них усе вірний "Василь Вишиваний".

На жаль, я мушу кінчити, бо стан мого здоров'я не позволяє мені багато труду. Даруйте мені, але це не моя вина. Доля!.. Нещастя!...

Я буду дуже тішитися, коли Ви мені знов напишете. Я тут сам і хворий. Багато з наших мене забуло і длятого я так тішився, що Ви, дорогий Друже, мене не забули. Дай Боже скоро побачитись! Багато часу минуло, як ми бачилися.

Я з ліжка пишу Вам і длятого моє письмо таке страшне. Прошу Вас, даруйте мені.

Слава Україні !

Ваш старий і вірний

Василь Вишиваний
полковник УСС

П. С. Я все готовий служити українській справі, бо я не змінився!!!!

3

Берлін, 18. 7. 41.

Високоповажаний Пане Полковнику,

Дорогий мій Друже,

Моя щира радість у хвилині одержання Вашого листа з дня 27. 6. ц. р. скоро перемінилася в правдивий смуток, коли я прочитав про Вашу недугу. Тим більше вразила мене ця фатальна вістка, що я її зовсім не надіявся, а в додатку прийшла саме в хвилині, коли перед нами починають розгортатися нові, радісні горизонти...

Наближаються хвилини, яких ми всі гарячо бажали, хвилини визволення нашої любої, гарної України.

Всі ми, що дожили цієї хвилини, будемо дуже потрібні до великої праці при будові нового життя визволеного Народу. І Ви, Пане Полковнику, мусите скоро приходити до здоров'я, щоб разом із нами стати до праці. З Вашим широким знанням чужих мов Ви будете дуже потрібні...

Зо щирого серця бажаю Вам, Пане Полковнику, якнайскоршого повороту до повного здоров'я. Буду молити Бога за Ваше здоров'я, а Він добрий, вислухає щирої молитви Вашого некупленого приятеля.

У нас тепер багато праці. Наші члени (УНО), а маємо їх 25,000, дуже гарячо бажають зараз іти в Україну й помагати Німеччині ліквідувати нашого спільного ворога. Щоденно напливає до нас дуже багато листів, в яких молоді хлопці просять нас на всі святощі, щоб зараз кликати їх під зброю, бо вони хочуть боротися за Волю України. Наш селянський нарід усе був дуже патріотичний, але такого підйому духа, як тепер, я ще не бачив. Велике огірчення наших хлопців до рішаючих чинників, що досі не покликують їх до армії. Чудові листи пишуть хлопчиська; я кажу ховати їх до архіву для історії....

Воно й справді виглядає на іронію, що український нарід, який у 1919 році своїми грудьми захистив Европу перед большевицькою навалою, тепер ще не стоїть поруч інших народів на протибольшевицькому фронті. Але покищо інакше не може бути... Про це йдуть саме тепер наші заходи перед офіціяльними колами.

Супроти такого стану речей я не можу сьогодні знати, коли матиму можливість відвідати Вас. Але, якщо буде нагода, я з великою радістю завітаю до Вас*). А тим часом кінчу моє письмо; про важніші події буду постійно інформувати Вас.

Ще раз бажаю Вам якнайскоршого повороту до здоров'я й прошу прийняти запевнення моєї глибокої до Вас пошани.

Слава Україні !

Ваш

Никифор Гірняк

*) Скоро потім я виїхав з Берліна до Тернополя і мені не довелося бачитися з Вишиваним. Н. Г.

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ З ВЕСНИ 1918 Р. ДО ПЕРЕВОРОТУ В АВСТРІЇ

В 1917 році я служив ще при 13 полку юланів, який складався з українців із околиць Золочева. Тоді я вже був у зв'язку з УСС-ами, які стояли на південно-галицькому фронті. До мене приїжджали часто старшини УСС, як отаман д-р Никифор Гірняк, полковник Гриць Коссак та інші. Саме в тому часі польські леґіони під проводом полковника Галлера перейшли біля Черновець на бік москалів. Наслідком цього австрійські військові власті видали наказ роззброїти останні ще частини польського леґіону й інтернувати їх у Мармароськім Сиготі. Проти зрадників виточено процес.

В австрійській начальній команді було багато старшин польської народности, вшехпольської орієнтації й вони, займаючи вищі посади в генеральній булаві, намагалися всіми силами, щоб і УСС були розв'язані, так само як польські леґіони. Словом шалені інтриґи проти УСС-ів почалися з усіх сторін. Ці відомості я мав з одного боку з Відня, з другого від тих старшин УСС, які приїжджали до мене. Вони жалілися мені, що грозить розв'язання УСС і що це була б велика втрата для загальної української справи. Я цілком поділяв цей погляд, однак рішучо відповідав їм, що це не може статися і що я сам беру цю річ у свої руки. Не вагаючись ні одної мінути, я зараз поїхав зо свого полку уланів до Відня, де я намагався всякими способами дістати УСС-ів під мою команду. Я мав багато труднощів і чимало різних ганебних інтриґ я мусів побороти. Вкінці мені вдалося, що цісар Карло особисто доручив мені команду над УСС-ами. Це рішення викликало велике

обурення в генеральній булаві начальної команди і в польських колах — однак це нічого не помогло.

Я виїхав зараз взимку 1917/18[1]) до Львова, де я порозумівся ще з деякими старшинами УСС. Весною 1918 р. почався наступ австрійських військ на Україну. Між УСС-ами настала велика радість.

В березні я виїхав через Тернопіль на Одесу, бо в тім районі були УСС. Переїжджаючи через Жмеринку я говорив з австрійським генералом Гофманом, комендантом XII[2]) корпусу й спитався його про погляд на УСС-ів. Він сказав мені дослівно: "Українські Січові Стрільці це банда!" На це я замовчав, обернувся і пішов на станцію, щоб далі їхати. Тоді все кипіло в мені з обурення — однак я нічого не міг відповісти, бо сам не знав ще добре УСС-ів, крім деяких старшин, які до мене приїжджали і які зробили на мене надзвичайно добре враження.

Приїхав я до Одеси і зараз далі на Миколаїв, де стрільці тоді стояли. В перших днях квітня я приїхав до маленької станції Копані, де я справді зустрів УСС-ів, і де я фактично обняв команду над ними.

Другого дня одержав наказ з II австійської дивізії зробити разом із нею наступ на місто Херсон, де були великі московські сили.

Був чудовий ранок — степ широкий, безкрайній... Перший раз я побачив тоді УСС і не маю слів для описання моїх вражень. Гарні, здорові, молоді хлопці, — велика дисципліна, краща ніж в австійськім війську. Тоді я згадав слова генерала Гофмана: "Це банда!"... засміявся я щиро й подумав: ось набрехав той туман!

Ввечорі, по тяжких боях, ми зайняли Херсон. УСС були закватировані в бараках зараз біля станції, а я й моя булава мешкали з одною сотнею УСС разом у вагонах. Відносини поміж УСС і тамошнім населенням були якнайкращі. Стрільці стали улюбленими дітьми тамошніх селян, як вони тільки ближче пізнали їх.

[1]) Кінець лютого, або початок березня 1918. — Н. Г.
[2]) Автор помилково подає ч. корпусу XII замість XXV. — Н. Г.

АРХИКНЯЗЬ ВІЛЬГЕЛЬМ ГАБСБУРҐ
(Полк. Василь Вишиваний)

З першого часу тамошнім селянам було дивно, що наші хлопці говорять тою самою мовою, що й вони, що такі ідейні і що боряться за волю України.

Ми стояли там 10 днів.

Одного вечора я дістав наказ вирушити зо своїми частинами — кораблем і залізною дорогою — через Никопіль на Олександрівськ, себто в околиці славної Хортиці, де була колись славна мати Січ. У нас була велика радість, що саме ми мали щастя обсадити ці славні землі.

Потривало цілий день, заки військові частини сіли на дніпрові кораблі та у вагони. Цієї цікавої їзди не можу описувати із-за браку місця. Никопіль ми взяли легко одною сотнею (1 сотнею УСС), яка й залишилася там як залога. Решта пішла на Олександрівськ. Ми дізналися від наших розвідчих частин, що там стоїть сильна московська залога. Німці наближалися з півночі, а ми на кораблях із півдня. Однак німці не зважувалися наступати на місто; вони казали, що чекали на збільшення артилерії тяжкими гарматами. Вони й нам відраджували наступати на Олександрівськ — але даремно! наші хлопці прямо горіли бажанням бою й перемоги. Ми мали тільки о д н у батерію легких гармат. На Великім Лузі ми висадили наші частини й поволі, обережно наступали на місто. Мушу підкреслити, що під час цілої операції населення помагало нам усіми силами, що було для нас — очевидно — дуже корисним, але про це пізніше. Ми угрупувалися перед містом, в лісах Великого Лугу. Я мав у розпорядженні 6,000 крісів і одну батерію та два літаки. Вони сповняли дуже добре розвідчу службу. Вони й кидали на всі три двірці Олександрівська бомби з успіхом; на станціях стояло багато московських транспортів.

Другого дня вранці почався завзятий бій, ворог кидав усе нові й нові сили. Підкреслюю, що ми почали бій, не чекаючи приходу німців із півдня. По перших зустрічах ми мусіли відійти назад на Великий Луг, а деякі частини на кораблі. Я стягнув тоді всі частини, які мав ще в розпорядженні й кинув їх на один вузький відтинок, так що я мав безумовну перевагу. Німецьку артилерію я прохав обстрілювати північну станцію, звідкіля ворог кидав на нас усе нові резерви, щоб в цей спосіб перерізати йому цей шлях. І справді німецька артилерія помогла нам. Ворог думав, що наступ буде з півдня і там задержав свої резерви. Ми проламали фронт і по тяжких боях обсадили південну станцію Олександрівська. Всі стрільці тоді визначилися! Хоробро боролися. Я не маю слів похвали, бо таких слів нема! Надзвичайно відзначився тоді четар Никифорук, родом із Снятина, зо своїми частинами.

По тім успіху москалі втекли в паніці та залишили багато полонених і воєнного матеріялу. На превеликий жаль і ми мали втрати, однак ми знали, що герої, які тоді впали, не впали даром!

В цих днях я бачив Січових Стрільців у тяжкім бої і мушу ще раз підкреслити, що вони всі надзвичайно хоробро боролися. І знов згадав я слова австрійського генерала в Жмеринці...

УСС залишилися залогою в місті. Перша сотня стояла окремо в Никополі, а четверта (гуцульська) сотня, найкраща з усіх, була відокремлена в Катеринославі. По тяжких хвилинах наступили гарні, мирні часи відпочинку. Тоді ми ближче пізнали місцеве населення й тамошні обставини.

Цивільна адміністрація до нашого приходу була в руках тамошніх українців, дуже гарних людей, а також і військова адміністрація. Ми ж уважали себе тільки за братів, які помагають населенню в устроєнні своєї влади. Так само, як і в Херсоні, і тут стрільці скоро стали улюбленцями населення. Зорганізували національний театр і кожного дня давали українські вистави. На них була майже кожного дня збірка всіх славних УСС-ів. Наша музика грала кожного вечора в городськім саді, де сходилася вся українська інтелігенція. Я з радістю згадую ці гарні дні вільного і справді у к р а ї н с ь к о г о життя!

Українці почали видавати часопис "Січ", в якім працювали теж два стрільці — Кметь і М. Заклинський. Всюди, де тільки було треба, ішли стрільці з охотою помагати братам у розбудові українського життя.

Я діставав від команди австрійської армії різні "гарні" накази, як висилка карних експедицій на селян і т. і. Однак усі ці "цінні папери" йшли в мене одною дорогою — а то до коша, який стояв під столом у моїй канцелярії. Ясно також, що я у висліді такої поведінки мав величезні труднощі і що прийшло до того, що наша австрійська влада вважала мене за політично ненадійну людину. Ми стояли вже з 10 днів в Олександрівську, коли там прибула дивізія генерала Натієва, яка була українською національною частиною. Гетьманський переворот заскочив нас зовсім нагло й відкрито кажу, що і населення, і військо було з нього невдоволене від самого початку. Він так заскочив нас, що ми не могли вже нічого зробити.

Від того перевороту почалася для нас доба інтриґ, брехні й усяких труднощів. Всюди змінилися органи влади; багато українців уступило, а на їх місце посаджено москалів, чорносотенців, які давили всякий український національний рух. Рука-в-руку йшли з ними — вибачте за слово — дурні австрійські команди.

Першим кроком нової влади було усунення дивізії Натієва, що прибула була в Олександрівськ з Мелітополя, що був на південь від нас під німецькою владою. Мушу сказати, що ми жили дуже приязно з тим військом (Натієва) і що ніколи не було ніякого непорозуміння між нами. Ми часто влаштовували з козаками цієї дивізії прогульки — на Хортицю, до Великого Лугу і т. і. В цій дивізії був і третій кінний гайдамацький полк, а командантом його був полковник Петрів, що пізніше, в році 1919 був військовим міністром у Кам'янці Под. Взагалі відносини були чудові: поміж стрільцями й козаками не було ніяких різниць — всі були українцями!

Коли згадаю ці часи, то з обуренням думаю про теперішню політичну пропасть, яка ділить галичан і наддніпрянців; я вважаю це страшним злочином, бо між обома частями нема ніякої різниці!

Німецька влада з дня-на-день все гірше виступала проти населення, а з нею спільно й австрійська влада. Тут стверджую, що знов поляки були в тому винуваті, бо майже всі розвідчі (розвідка й контррозвідка) частини генеральної булави австрійської армії були обсаджені старшинами польської народности.

Я й мої частини все обороняли місцеве населення й ішли проти австрійських військових влад та проти гетьманського уряду, бо ми ставили на перше місце Україну! Доноси до Відня, Берліна й до гетьмана збільшувалися щодня. Я з моїми частинами були оточені шпигунами німецькими та гетьманськими, бо і гетьман і німці боялися, що я зроблю переворот.

Всі українські діячі, які боялися німецьких тюрм, утікали в район, де стояли УСС, бо вони знали, що між ними вони безпечні. І так багато їх ми сховали у нас. Дуже часто приїздили до нас українські діячі порадитися з нами про ситуацію і про це знали різні шпигуни, які оточували нас і через те почалася нова кампанія проти нас. Раз мене покликали до Відня, до тодішнього шефа генеральної булави Арца. Він вручив мені може зо сто доносів на мене і на УСС-ів з питанням, що я на це скажу. Я взяв ці "бумажки" й сказав, що перегляну їх та дам мою відповідь. Я справді переглянув ці папери та спалив їх. Моя відповідь Арцові була коротка, ляконічна: "брехня!" Потім я виїхав назад до УСС-ів.

Так ми стояли може півтора місяця в Олександрівську, аж нагло ми дістали наказ від'їхати до Єлисаветгорода. За два дні ми заїхали туди через Катеринослав де й виконували службу залоги. Тяжко приходилося нам прощатися з нашими приятелями і — мабуть — їм теж було тяжко на серці.

Як тільки ми виїхали, гетьманський комісар закрив наш український часопис "Січ", а наших двох редакторів (стрільців) замкнув до тюрми. Я скоро дізнався про те від наших селян і вислав "грубу" депешу до австрійської команди, яка залишилась в Олександрівську, щоб вона негайно випустила стрільців на волю. І справді — це помогло; за два дні вони були в мене в Єлисаветгороді й розказували мені, як там тепер гуляють чорносотенці. Все це влаштував був австрійський військовий суддя (авдитор) д-р Бляйхер з Перемишля, завзятий вшехполяк. З цим типом я особисто мав неприємну спра-

ву. Цей чоловік прийшов переслухати мене, як свідка в одній справі й вперто говорив про "русінів", а ніколи про українців. Я так обурився, що сказав йому в очі, що не дамся переслухати таким хамом і викинув його за двері. Наслідок був такий, що австрійська команда прислала мені "айнен штренґен фервайс", себто строгий вигoвір; це був для старшин рід кари, бо це вписувалося в кваліфікаційну листу і в наслідок цього старшина не міг скоро авансувати.

Єлисаветгород — це великий фабричний город. Було там багато робітників і австрійська військова влада остерігала нас перед ними. Але ми скоро переконалися, що це були гарні люди й ми жили з ними у дружніх відносинах. Тоді ми були під командою 7 австрійської дивізії, яка дуже ворожо відносилася до нас — з отаких причин: Командантом її був старий генерал, який у нашій справі зовсім не орієнтувався, так само не орієнтувався й у військових справах. Але зате він, хоч уже старий, любився в одній московці (казали, що це була навіть якась княгиня, але це байдуже!) і ця пані кермувала ним. Я поїхав до Відня, де й удалося мені добитися, що його відкликали. Але його наслідником був мадяр, зовсім не кращий. При дивізії був начальником розвідки — природно — жид-поляк, пан Епштайн, який усю свою роботу зосередив на інтриґах проти УСС-ів. І того хама я висадив, а на його місце призначено щирого українця, поручника Кізюка з Бучача. Тоді нам стало краще. Так само при вищій команді — корпусі був наш чоловік, сотник Федитник.

Мушу заявити, що обидва вони нам дуже помогли й що я багато завдячую їм, а зо мною й УСС. Всі доноси, які вони діставали на нас, вони пересилали мені, замість того, щоб відсилати їх до австрійської начальної команди. Обидва щирі українці, добрі старшини й дуже віддані народові.

Тоді вже був у нас д-р Володимир Старосольський, що його стрільці і я дуже любили. В Єлисаветгороді були тільки наші бойові частини, а недалеко стояв ще Кіш УСС і Вишкіл, які приїхали з Галичини під командою д-ра Н. Гірняка, згл. Гриця Коссака. Я мав тоді

плян збільшити бойовий стан УСС-ів і тому утворив новий курінь, командантом якого став д-р Воолдимир Старосольський. Я все працював спільно з ним і нам на спілку вдалося врятувати життя деяким українцям, які вже були засуджені на смерть.

Цей новий курінь — на жаль — довго не існував. Команда австр. 7 дивізії довідалася зо звітів про стан, що я утворив нову частину УСС-ів, яких вона взагалі вважала "небезпечними". І скоро прийшов наказ розформувати цей курінь. Як же тепер вдоволити обі сторони? Отже ми на папері розформували цей курінь, але в дійсності ми поповнили ним старі частини УСС-ів, так що стан був більший, ніж це дозволено, але на папері, в звітах все було в порядку.

Гуцульська сотня УСС-ів, що стояла в Масляниківці (село біля Єлисаветгорода) зорганізувала малий театр, в якім грали тільки самі аматори УСС. Він давав вистави в одній стодолі два рази в тижні. Тоді ціле село було приявне, а по виставі були танки і наші хлопці весело танцювали з тамошніми дівчатами до ранку. Якщо вранці була служба, то всі, що танцювали до ранку, добре її сповняли; з того дрібного факту видно, яке добре було це військо.

Чимало стрільців я на власну руку відкомандовував по різних губерніях України, щоб вони організували школи. Четар Микола Саєвич і сотник Дмитро Вітовський були з цим завданням на Поділлі і на Херсонщині й вони справді мали багато успіхів.

Якийсь час був спокій, себто не було інтриґ — але не довго. Через різних шпигунів команда армії в Одесі дізналася про цих стрільців-організаторів і з тої причини мене викликала до себе, щоб я вияснив, хто це доручив мені. Четаря Саєвича і його стрільців відіслали до мене з гострим наказом мені не висилати їх вдруге. Цілу цю справу підняв підполковник Гемпель із австрійської генеральної булави, який був шефом булави генерала Пельца в Одесі. Він сам — вшехполяк — служить тепер у польській армії і був свого часу на галицько-українськім фронті під Львовом. Він має жінку

московку. Чогось іншого від цього шпигуна трудно було надіятися.

В тім часі трапилася мені ось-яка пригода: Я сиджу в канцелярії, а тут приходить до мене якийсь панич і питається, чи я є командантом цієї округи і чи тут стоять мої війська. Я відповів, що так. Але мене дуже здивувало, що цей чоловік гостро дивиться і навіть не представляється; по мові я пізнав москаля. Я спитався його, чим можу йому помогти. На це він виймає "бумаґу" й мовчки передає мені. Я читаю й бачу спис імен, мабуть, селян й питаюся його: "А то що?" А він гордо на це: "це спис селян мого села, які грабили і яких треба повісити!" Мов грім мене вдарив; в першій хвилині я мовчав, не знаючи ще, в чому річ. Але нагло виринула в мене думка. що це 7 дивізія прислала до мене того панка, щоб я наказав моїм воякам цих селян повісити. Тоді я встав, подер папір, кинув йому в лице та крикнув до нього, щоб він зараз щезав, бо в противнім випадку я його застрілю. Він зблід і пішов — мовчки. Але зараз пішов до дивізії пожалітися на мене. Другого дня кличуть мене туди, збирають згори, а я довідуюся, що це ніхто інший, тільки князь Урусов. Можна уявити собі, скільки було подібних випадків і скільки невинних селян згинуло цим шляхом. Але стрільці нікого не повісили, нічого не спалили, всюди, де вони були, тільки добро робили і всюди, де вони були, їх любили.

Давно вже п. гетьманові, німцям і австрійцям (себто полякам) приявність УСС-ів в Україні була дуже неприємна. Отже гетьман намагався через німців і через австрійців (графа Форґача в Києві), щоб відкликано УСС з території Великої України. Мене знову візвано до Відня, а потім до німецької головної квартири в Спаа (в Бельгії). Там питалися мене, чому я виступаю проти влади. Я відповів, що не виступаю проти влади, як такої, тільки проти тих людей, які ворожо ставляться до населення й до України, без огляду на те, чи це люди з влади, чи приватні особи. А мені байдуже, чи це німці, чи австрійці, бо я тут не знаю ніякої різниці. Не смакувала їм, мабуть, ця моя щира відповідь. Я вернувся на Велику Україну, але довго ми там уже не оставалися. Несподівано прийшов наказ, що всі мої частини мають виїхати на Буковину.

З болючим серцем ми покидали Наддніпрянщину. В перших днях жовтня ми виїхали з Єлисаветгорода в напрямку на Бесарабію. Однак ми не тратили надії, що колись ще повернемося. І я і стрільці були дуже пригноблені, але мовчали й слухали. В Києві, дуже зраділи, коли прийшла вістка про виїзд УСС-ів. Населення прощало нас дуже гарно, ми їхали з найкращими враженнями та мріяли про скорий поворот на вільну Україну.

По дорозі ми вже чули про розвал Болгарії й знали також, що скоро й у нас, в Галичині буде воля панувати. На Буковині ми мали граничний відтинок проти румунів. Що дня у часописах ми читали щось нового; то тут, то там показувалися перші ознаки близької революції, близького розвалу. Я післав сотника Вітовського до Львова, щоб він зорієнтувався там і дав нам знати, коли пора виїхати УСС-ам туди.

Кіш УСС-ів стояв у Вижниці і я дав д-ру Н. Ґірнякові приказ всіми силами вербувати новобранців між гуцулами для збільшення нашого стану, але — очевидно — тільки н е л е ґ а л ь н и м шляхом, бо інакше не було можливо. Так ми ждали...

Дня 19 жовтня уконституувалася у Львові Українська Національна Рада й ми знали від Вітовського, що скоро УСС будуть там потрібні. Я занедужав тяжко і лежав у шпиталі в Чернівцях, однак усе був у курсі справи. Коротко перед перевотором я дістав наказ від 4 Генеральної Команди (австрійської) вирушити на Чортків і Збруч. Але рівночасно я дістав від Вітовського таємне повідомлення про стан речей у Львові та прохання не виконувати наказу відносно Чорткова. Я кинув цей наказ у кіш і ждав.

Буковинські румуни впливали знов на намісника Буковини графа Еддорфа, щоб УСС-ів чимскорше видалено з терену Буковини. Між УСС-ами самими були думки поділені: одні хотіли зайняти Чернівці і боронити Буковину перед румунами, а я дістав депешу зо

Львова, щоб УСС-ів відправити туди.[1]) Я пішов до команданта міста Тільцера й сказав йому, що потребую вагонів для відправи УСС-ів до Львова. Він відмовився, а я заявив на те, що — коли він не дасть транспорту — то ми силою заберемо. Так ми і зробили. До нас прилучилися всі українці з 41 полку піхоти, який там стояв. Ми забрали всі склади, скоростріли й пр. Я лежав хворий у шпиталі, однак коли мав їхати перший транспорт УСС-ів під командою Букшованого, я встав з ліжка і поїхав на станцію, щоб попрощатися з ними. З болючим серцем я вертався до шпиталю. Найтяжче було тоді переконати самих УСС-ів, що вони там дуже потрібні; бо вони думали, що у Львові все в порядку і що конечно треба боронити Буковину. Я знав про ситуацію у Львові від Вітовського.

На цім я й кінчу свої короткі спогади, а на закінчення я хочу ще кілька слів сказати. Тепер УСС розкинені по великих просторах. Одні укриваються в Галичині, другі в Росії, знов інші мучаться в польських тюрмах. Однак це одне є певне, що всі ми держимося разом і що ніяка сила не роз'єднає нас. І нас один спільний дух, який родився з козацьких традицій, у нас одна ідея, одна програма, один прапор: одна, з'єдинена, самостійна, суверенна Українська Держава! Всі закиди, головно з боку деяких українських кол, є безпідставні. Ми — У. С. С. — ніколи не дамо сплямити наших традицій, нашої чести. Ми докажемо ділами, що ми вірні сини українського народу. Найкращі наші брати погинули в тяжких боях проти наших проклятих ворогів (катів), а їх могили показують кривавий шлях, яким ми ішли. Дух стрілецтва з'єднує і мертвих і живих в одну сім'ю. Ще прийде пора, коли стрілецтво покаже свою могутню силу. І я звертаюся до всіх УСС-ів з закликом: "Борімся, поки наш ідеал не буде здійснений!"

---

[1]) Думка про оборону Буковини перед румунами не була поширена серед загалу Стрілецтва. Його увага була звернена в першу чергу на Львів. — Н. Г.

ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ

ДО ЗБРОЇ

(Присвячую У.С.С-ам)

ДО ЗБРОЇ! ДО ЗРОЇ СТРІЛЬЦІ!
ЗІРВІТЬСЯ, ЛАМАЙТЕ КАЙДАНИ!
З'ЄДНАЮТЬСЯ З ВАМИ ПОКІЙНІ БРАТИ,
І ЗГОЯТЬСЯ НАРОДНІ РАНИ...

— — —

ДО ЗБРОЇ! ДО ЗБРОЇ СТРІЛЬЦІ!
ТОВАРИШІВ РІДНИХ ЗГАДАЙТЕ,
ЩО МРІЮТЬ ПРО ВОЛЮ В ХОЛОДНІЙ ЗЕМЛІ
ВСІ СИЛИ ДО БОЮ З'ЄДНАЙТЕ!

— — —

ДО ЗБРОЇ! ДО ЗБРОЇ СТРІЛЬЦІ!
ВЕЛИКА ВКРАЇНА ПОСТАНЕ
І В КУПЕЛІ КРОВИ ВОСКРЕСНУТЬ МЕРЦІ
І РАДІСТЬ ДО КРАЮ ЗАГЛЯНЕ.

— — —

ДО ЗБРОЇ! ДО ЗБРОЇ СТРІЛЬЦІ!
І РІДНУ КРАЇНУ СПАСАЙТЕ!
ПОВСТАНЬТЕ ЯК ВІРНІ КОЗАЦЬКІ СИНИ,
ГЕРОЯМИ В ХАТУ ВЕРТАЙТЕ!

(Зі збірки "Минають Дні", Відень 1921)

До
Його Ексцеленції
Й. Фіґля
Міністра Закордонних Справ
Відень — Австрія
(до власних рук)

29 травня 1955

Ваша Ексцеленціє,

Підписаний є кол. старшина запасу австрійської армії, пізніше майор української армії. Але він звертається до Вас, як сугасного Міністра Закордонних справ, не у своїй власній, а в справі кол. архикнязя австрійського Вільгельма Габсбурґ-Льотрінґен. А саме з найщирішим проханням до Вас в імені кол. Українських Леґіонерів давньої Австро-Угорщини, які вибрали мене головою своєї організації на скитанні — інтервеніювати в уряді Совітського Союзу за його поворот до Австрії. Це тимбільше, що австрійські горожани української та інших ненімецьких національностей, находяться між тими, які по заключенні мирового договору й у його висліді могли вернутися зі совітської тюрми до Австрії і назад відзискати волю.

Спонуки — так для нашого прохання до Вас, Вельмишановний Пане Міністре як також і для Вашої інтервенції, виявляться самі з наступної історичної пригадки:

В часі змагань першої світової війни між Центральними Державами й Росією велику ролю відіграла Україна. Так у загальному інтересі воюючих держав, як зокрема в інтересі державного резону австро-угорської Монархії з великим числом слов'янського населення. Цей останній інтерес зумовив також оту українофільську ролю вибраного для цього архикнязя Вільгельма, сина архикнязя Карла-Степана, який був ротмістром 13 полку уланів, яку він відіграв між Українцями, під ім'ям Василя Вишиваного, в рр. 1917 - 1919 і цим з'єднав собі щиру прихильність і дяку так серед Українських Леґіонерів, як теж і серед українського народу. Нічого дивного, коли взяти до уваги, що він по заключенні мирового договору в Бересті Литовському й обсаді України німецькими й австро-угорськими військами, як командант австрійської групи військ, до якої належали теж Українські Леґіонери, обороняв українських селян перед знущаннями та врятував життя неодному політично переслідуваному Українцеві.

Наслідком так здобутої популярности міродайні політичні сили України посилися з думкою проголосити архикнязя Вільгельма гетьманом України, але її здійснення спинили конкуренційні пляни Берліна.

Після розпаду австро-угорської Монархії архикнязь Вільгельм поступив навіть на службу в Українській Армії, був посунений до степеня полковника й служив в Військовому Міністерстві УНР. Перемога червоних з московської Півночі й поновне захоплення й окупація України вигнала з неї так український національний уряд, як і її полковника, архикнязя Вільгельма. Останній вернувся до своєї австрійської батьківщини.

В тому часі, у зв'язку з приєднанням Австрії та Протекторатом ЧСР, коли й Карпатська Україна мала на політичній шахівниці Гітлера відіграти ролю пйонка, Ріббентроп, тодішній шеф уряду закордонних справ, пробував наклонити архикнязя Вільгельма відіграти подвійну ролю. Його відмова від того, щоб дати так надужити себе й свою популярність між Українцями, спричинила в дальшому його конфінування ґештапом З рук ґештапо він попав у ще більше брутальні руки НКВД, коли національно-соціялістична окупація Австрії перемінилася в большевицьку.

Після того Ви, Вельмишановний Пане Міністре, добре зрозумієте й відчуєте, длячого кол. українським воякам по обох фронтах бойового фронту, а також дуже численним Українцям на скитанні так дуже лежить на серці доля їхнього протектора й незмінного приятеля. І длячого я в їх імені предкладаю Вам моє прохання, а саме: зробити все можливе, щоби дізнатися про його теперішню долю в Совітському Союзі та спонукати його визволення і поворот до Австрії, коли заключення між цими обома державами дає правну підставу для цього: бож він — як колись, так і тепер — є австрійським горожанином і належить до німецького народу в Австрії.

З проханням прийняти вислови дяки за Ваші старання, про які прохаю, і найглибшої для Вас пошани

остаю щиро відданий Вам

Др. Никифор Гірняк

Австрійський Генеральний Конзулят
Ню Йорк

Ню Йорк, дня 2 серпня 1955

5085-A/55

До

Пана д-ра Никифора Гірняка

(адреса)

Бельмишановний Пане Гірняк!

На підставі повідомлення Уряду Союзного Канцлера, Закордонні Справи, з жалем мушу повідомити Вас, що за вісткою з непровіреного джерела Вільгельм Габсбурґ-Льотрінґен мав умерти в совітській тюрмі.

На жаль досі не було можливо дістати потвердження цієї вістки згл. ближчих даних про час і місце його смерти.

З глибокою пошаною

д-р Гайнріх Калісе

Ґенеральний Конзуль

Landesverband vom Roten Kreuz für Wien u. Niederösterreich
Wien I., Milchgasse 1, III. Stock
Telefon U 28 4 74

SUCHDIENST

Kr./Zl. VII/2 *Wien, 6. Juli 1955*

BETRIFFT: RITTMEISTER WILHELM FRANZ HABSBURG-LOTHRINGEN, geb. 10. 2. 1895.

An die

Angehörigen des Herrn Rittmeisters Wilhelm Franz HABSBURG-LOTHRINGEN,

WIEN III.,
Fasangasse 49/32

Wir bedauern ausserordentlich, Ihnen nachstehend ein sehr traurige Meldung übermitteln zu müssen, wonach Herr Wilhelm Franz HABSBURG-LOTHRINGEN, geb. 10. 2. 1895, Rittmeister,

im Jahre 1949 oder 1950 im Gefängnis in Kiew in der UdSSR verstorben ist.

Der Heimkehrer Dr. Oskar Stanislavski, Wien, 14., Linzerstrasse 358, bei Müllendorfer, und
der Heimkehrer Ing. Franz Hawlik, Wien 21., Werndelgasse 14—18/III/10

waren wohl nicht Augenzeugen des Todesfalles, doch berichtet uns Herr Dr. Stanislavski, dass er die Nachricht von mehreren Personen, deren Namen ihm nicht mehr erinnerlich sind, erfahren hat, so dass leider angenommen werden muss, dass diese Meldung den Tatsachen entspricht.

Wir bitten, unsere aufrichtige Anteilnahme an Ihrem schweren Verluste entgegennehmen zu wollen.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung

Ing. PROKSCH,
für den Landesverband

КРАЙОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА ВІДЕНЬ І ДОЛІШНЮ АВСТРІЮ.

Відень 1, Мільхґассе 1, 3-тий поверх.

СЛУЖБА РОЗШУКІВ.
СПРАВА: СОТНИК ВІЛЬГЕЛЬМ ФРАНЦ ГАБСБУРҐ-ЛОТРІНҐЕН, нар. 10-го лютого 1895 р.

До членів Родини пана сотника ВІЛЬГЕЛЬМА ФРАНЦА ГАБСБУРҐ-ЛОТРІНҐЕН

ВІДЕНЬ III, Фазанґассе 49/32.

Нам надзвичайно прикро, що ми зобов'язані подати Вам дуже сумну вістку, а саме: Пан сотник ВІЛЬГЕЛЬМ ФРАНЦ ГАБСБУРҐ-ЛОТРІНҐЕН, народився 10-го лютого 1895 р. помер в році 1949 або 1950 у в'язниці в Києві У.С.С.Р.

Поворотець д-р Оскар Станіславські, Відень 14, Лінцерштрасе г. 358 і поворотець інж. Франц Гавлік, Відень 21, Верндельґассе г. 14/18 (III) 10 не були наочними свідками, але д-р Ос. Станіславські повідомляє, що він цю вістку одержав від багатьох осіб, яких імен він собі вже не пригадує. Тому треба прийняти, що ця вістка відповідає дійсності.

Прохаємо Вас прийняти вислови нашого щирого співчуття з приводу Вашої важкої втрати.

З висловом належної пошани —

ЗА КРАЙОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА ВІДЕНЬ:

Інж. ПРОКШ

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ В ДІЯХ УКРАЇНИ

Стрілецька ідея*), стрілецький чин не впали з неба. Вони виникли в певних історичних умовах, зродилися в наслідку розвитку українського національно-культурного й політичного руху, процесу емансипації нашої нації в новітній добі її історичного життя.

То ж приглянемося цьому процесові, овочем якого були ідея і чин УСС.

А що овоч цей дозрів на західнім окрайчику широкої української землі, стисліше кажучи — в Галичині, тому нам треба приглянутися, як у висліді розвитку всеукраїнського національного руху дійшло тут до усвідомлення потреби українського військового чину й сформування української військової сили у вигляді Леґіону Українських Січових Стрільців.

Прилучення Галичини до Австрії в часі розбору Польщі було в нашій новішій історії подією, вагітною далекосяжними й величезної ваги наслідками.

Це був щасливий жеребок, що його нам несподівано витягнула сліпа фортуна, досі здебільшого така для нас немилостива.

А був він щасливий тому, що хоч невеликий клапоть української території опинився поза межами московської тюрми народів.

І хоч довго ще після цієї події перебував наш народ по обох боках австрійсько-російського кордону в майже однаковій національній атрофії, проте гарячі революційні вітри, що пронеслися над середущою Европою в березні 1848 року, розтопили кригу реакції, що запанувала була в ній від часу Віденського Конґресу 1815 року. Під їх повівом упав і в Австрії установлений цим конґресом режим, що його сторожем

*) Є це слово кол. члена Союза Визволення України, почесного члена Братства УСС-ів, директора Володимира Дорошенка, виголошене на Академії у Ню Йорку 10 квітня 1955 р. з нагоди 40-ліття виступу УСС-ів у бій.

був "Жандарм Европи", російський царат, і настав конституційний лад.

І хоч який спочатку був цей лад слабкий, проте саме завдяки йому могли ми хоч у Галичині стати на ноги, надто з того часу, як і сюди донеслося вогненне Шевченкове слово, що людям душу розтопило.

І ось під захистом австрійської конституції почали тут акумулюватися всі живі сили всієї Соборної України, стало вільно розвиватися наше слово і кріпнути наша національна думка, почав підготовлятися ґрунт для реалізації нашого найвищого ідеалу — відновлення власної державности.

Підготова цього ґрунту була спільним ділом обох частин розділеної чужими кордонами української нації. Та в цьому спільному ділі жадна pars належала Наддніпрянщині, звідки до Галичини йшли й інтелектуальні сили й матеріяльні засоби.

Тут не місце розводитися про історію взаємин Галичини й Великої України. Але належиться підкреслити кілька найважливіших фактів. Галицьку врожайну ниву, затверділу впродовж століть польського панування, дбайливо орють і пильно засівають наддніпрянські "хазяї": Кониський, Куліш, Драгоманів, Грушевський, коли назвемо тільки найвизначніші імена. А цих орачів і сіячів було багато більше. Устами Драгоманова казали вони: Мусимо всіми силами допомагати Галичині вийти в люди, і вона стане в пригоді й Україні.

Як знаємо, так воно й сталося. В Галичині друкують наддніпрянці свої твори, словом і ділом піддержують місцеві українські часописи й організації. Що більше, створюють вони тут і всеукраїнські органи преси, як ось Кулішева "Правда", потім "Зоря", надто за редакції В. Лукича - Левицького, Франкове "Життя і Слово", Грушевського "Літературно-Науковий Вістник". Організують навіть літературне "Товариство ім. Шевченка" для спомагання розвитку українського письменства, загроженого на Наддніпрянщині царською цензурою.

А з цього товариства виросло згодом "Наукове Товариство ім. Шевченка", перша наша наукова установа, некоронована Українська Академія Наук, що стала справжнім промотором нашого національно-державного визволення. А довголітнім керманичем його був великий наддніпрянець Михайло Грушевський, "батько української історії", що написав у Львові свою знамениту "Історію України-Русі", в якій виразно відмежував український історичний процес від Московського, чого йому ніяк не можуть подарувати ні білі, ні червоні москалі. Останні, як знаємо, оголосили його "ворогом народу" і проскрибували його ім'я і твори в межах свого панування.

Це були ті лябораторії, в яких культивувалося вільне українське слово, де гартувався український національний дух, де дозрівала українська державницька думка.

Саме тут, в Західній Україні постали перші українські політичні партії, які почали організувати й освідомляти народні маси. В наслідку їх діяльности розвинувся тут широкий громадський і політичний рух, піддержуваний визначнішими діячами Східньої України, де знаходив собі відгук серед тамошнього громадянства.

Завдяки цьому стала Галичина свого роду нашим П'ємонтом і цю свою ролю відогравала аж до останнього часу, з перервами лише на ті короткі, за словами Драгоманова "Антракти", коли над Дніпром і Ворсклою наставала змога для української національної праці.

В цьому факті нема ніякого пониження для Східньої України.

Можемо тільки тішитися, що так воно було, що доля дала нам захист у Галичині для розвитку й реалізації наших усеукраїнських творчих можливостей.

То ж нема нічого дивного й надзвичайного в тому, що саме у Львові появилися перші публікації, які палкі Шевченкові і Франкові заклики до боротьби за волю й самостійність України сформулювали в чіткі державно-політичні постуляти.

Першою ластівкою була "Україна irredenta" молодого галицького на той час, радикала, Юліяна Бачинського (1895 року), а п'ять років пізніше появилося на раз уже три такі самостійницькі публікації: галичан — Лонгина Цегельського "Русь Україна й Московщина" і Ю. Бачинського — друге видання його "України ірреденти" та "Самостійна Україна" полтавця Миколи Міхновського, що вийшла теж у Львові, як Маніфест щойно створеної Революційної Української Партії (РУП).

Всі ці публікації підносили конечну потребу Самостійности України в інтересі всебічного розвитку української нації. Уґрунтовуючи самостійницькі гасла моментами національними, культурними й державно-політичними, вони доказували просто дійову неминучість відбудови української держави.

Але від усвідомлення потреби для нації мати свою власну державу до збройної боротьби за реалізацію цієї потреби — віддаль великого розміру.

Ніхто з сучасників згаданих вище публікацій навіть не припускав можливости здійснення в ближчому майбутньому української державности.

Це видавалося неможливим не тільки людям звичайним, пересічним, але й нашим визначним політикам по обох боках кордону, які оцінювали справу з погляду можливости її реалізації, ба навіть самим пропаґаторам самостійницьких гасел.

Франко, найбільший поруч Шевченка співець вільної України, який, наперекір усім своїм тверезо-думаючим сучасникам, твердо вірив у відновлення української держави й заповідав її неминучу реалізацію, все ж відсував її повстання в далеку майбутність. (Диви його статтю "Поза межами можливого" в 10-ій книжці "Літ. Наук. Вістника" того ж таки 1900 р., коли появилися згадані вище самостійницькі публікації).

Гасло самостійної України довго ще й потому не виходило поза декламації під час національних свят. Відспівають їх учасники на закінчення "Ще не вмерла" і "покріплені на дусі", у свідомості виконаного національного обов'язку розходилися по домах, до своїх буденних зайнять, не думаючи над вимогами, що їх ставляв перед ними Національний Гимн.

Адже ж для реалізації цих вимог необхідні були, здавалося, дві передумови: мусіли б одночасно завалитися обі великодержави, що поділилися українськими землями, — старі й могутні монархії — російська й австрійська, а це видавалося реальним політикам річчю цілком неймовірною, просто фантастичною утопією. Скорше можна було сподіватися в Росії революції, яка змінила б для Наддніпрянщини режим на легший, або повільної еволюції в напрямку політичної свободи, при чому в обох випадках навіть національна автономія в межах російської імперії видавалася максимальним постулятом. В Австрії обмежувалися домаганням створення окремого коронного краю з українських частин Галичини й Буковини, при чому, про Закарпатську Україну навіть мови не було.

І над реалізацією саме такої розв'язки української справи і працювали наші політичні керманичі тут і там. Як знаємо, вони не заперестали цієї своєї праці, аж до останнього моменту плентаючися в хвості російської або австрійської державности.

Вони бачили чорні хмари, що обгортали міжнародній виднокруг, вони чули підземні гуркоти, що не вмовкали з часу анексії Австрією Боснії й Герцеґовини, але не звертали уваги на ці хмари й гуркоти, що сиґналізували недалекий міжнародній катаклізм, в якому мала рішатися й доля України.

Але засіяне самостійницькими публікаціями зерно не впало на каменистий ґрунт. Воно зійшло й дало добрий урожай.

Знайшлися таки між нами люди, що не були сліпі на блискавки, ні глухі на гримоти. Вони почали свідомо готуватися до майбутнього міжнародного зудару. Вони не хотіли, щоб вибух його застав Україну непідготовленою до збройної боротьби за свою державність. Їм, як і Шевченкові, не байдуже було, щоб Україну злії люди в огні окраденою збудили.

Хто ж були ці люди?

Це була наша західньо-українська молодь: студенти вищих шкіл, гімназисти вищих кляс, міські ремісники й робітники, а також свідоміші сільські парубки. Це були ті "лицарі абсурду", що з них глузували їх "тверезі" сучасники.

Хто в роках 1913 - 1914 проходив у Львові ярами Кайзервальду або Стрийського передмістя, міг завважити гуртки юнаків, що вправляли. Мабуть, не один із таких перехожих — спостерігачів цієї муштри міг був подумати: "От бавляться хлопці!" Але "хлопці" — наші українські юнаки — зовсім не бавилися, а робили серйозне, важливе діло: готувалися до майбутнього змагу.

Вони самотужки вивчали військову справу на практиці і в теорії з гектографованих власноручно підручників цієї справи, зшитків кишенькового формату, щось на зразок Шевченкових "захалявних" книжечок.

Те, що діялося тоді у Львові, діялося й по інших містах Східньої Галичини.

Оце були початки того мілітарного руху, що з вибухом 1-ої світової війни спонтанно оформився в Леґіон Українських Січових Стрільців.

Та хоч офіційно був цей Леґіон при австрійській армії, проте він боровся не за Австрію, а за Україну, як і 25 років пізніше 1-ша дивізія УНА боролася не за гітлерівську Німеччину, а за вільну Україну.

Тут не місце вдаватися в історію січового руху на наших західніх землях. Про те годиться зазначити бодай ті етапи, які переходила, втілюючися в реальні мілітарні форми, українська самостійницька думка.

Зробити це є конечним з огляду на те, що серед нас є люди, які з презирством ставляться до згаданих вище починань і не хочуть признати їм всеукраїнського історичного значення тільки тому, що ці починання виникли на західнім окрайчику нашої землі наче б то те, що діється в одній частині України, може бути байдужим для всіх інших.

Ці засліплені хуторяни не хочуть бачити й визнати нічого, що діється поза їхнім загумінком, поза обрієм, що видніє з їхньої дзвіниці. Не хочуть, а може — опановані комплексом меншевартости — й соромляться признати, що й ці військові починання і згадані вище культурні й ідеологічні вартості, які творились на західньому скравку нашої території, були явищами одного й того самого націоналістичного процесу, що огорнув усю соборну Україну.

УСС — це одна з ланок, що лучить наше минуле з дальшим тягом нашої військової історії, одна з ланок довгого ланцюга нашої мілітарної традиції. Наступними етапами були — Синьо й Сірожупанники Союзу Визволення України, армія УНР, Вільне козацтво, київські Січові Стрільці Коновальця, Українська Галицька Армія, наддніпрянські повстанчі загони 1919-21 рр., УНА й УПА.

Переходячи до попередників Українських Січових Стрільців, треба завважити, що помиляються ті з-поміж нас, які, признаючи за Усусусами історичні заслуги всеукраїнської ваги, твердять, не мов вони нав'язують до часів Мазепи. Адже ж наша військова традиція під Полтавою не ввірвалася. Козацькі полки на Гетьманщині існували аж до самої її ліквідації в 1765 р., як і полки на Слобожанщині, що були скасовані в тому самому році. Січ жила ще довго по її зруйнуванні москалями в 1775 році — в Туреччині, а опісля і в межах самої таки Росії. Спершу, як так зване Озівське, потім Чорноморське козацьке військо, що його відновив року 1784 Антін Головатий, що його оспівав Шевченко. Пам'ятаєте:

"Наш завзятий Головатий
Не вмре, не загине.
От де люди, наша слава,
Слава України!"

Ту строфу, в якій великий наш Кобзар вітав відновлення української військової сили, Куліш переробив на загально відомий варіянт:

"Наша дума, наша пісня"...

Року 1792-го чорноморців переведено на Кубань. Пізніше долучилося до них військо Озівське з запорожців, які під проводом Йосипа Гладкого вернулися в 1828 р. з Туреччини в Україну, де перебували до 1865 р., коли були переведені на Кубань і злучені з Кубанським українським військом.

В 1812 і 1831 рр. творяться козачі полки на Полтавщині, які в наступному році теж були переведені на Кубань.

Врешті треба згадати й протимосковський український леґіон, що його організував у Туреччині Садик-Паша — Михайло Чайковський під час російсько-турецької війни сто років тому — в 1854 році.

Ухиляючися трохи в бік, завважу, що козацька традиція так міцно була закорінена в Україні, що відроджувалася самочинно в кожному народньому повстанчому русі, що проидався раз-по-раз в Правобережній Україні впродовж XVIII ст. і відомий в історії під іменем Гайдамаччини. Останніми відгуками цього руху були Козаччина на Київщині в 1855 р., а за нашого часу Вільне Козацтво 1918-го року на Звенигородщині.

Так було в Східній Україні. А в Галичині бачимо Українську Національну Ґвардію в 1848 році й Українських Гірських Стрільців 1849 року. Про згадані галицькі формації в передвоєнних роках писав Іван Кревецький і ці його розвідки були відомі нашим молодим зачинателям відновлення української військової сили й могли тільки збільшувати їх запал і завзяття.

Отже в липні 1709 року українська військова традиція не перервалася.

Щільно в'яжучися з усіми згаданими формаціями, лучиться вона через козаччину військовою традицією княжої України, бо ж козаки, як влучно відзначили в своєму меморіялі 1621 року наші київські владики, були спадкоємцями воїв княжої доби, носіями їхньої слави.

Я пригадаю ці вікопомні слова наших владик.

"Це ж бо те плем'я народу Українського — писали вони про козаків, — з насіння Яфетового, що воювало Грецьке цісарство морем Чорним і суходолом. Це за Олега, монарха Українського, у своїх моноксилях по морю і землі (приладнавши колеса до човнів) плавало й Константинопіль штурмувало. Це ж бо вони за Володимира Святого, монарха Українського, воювали Грецію, Македонію, Ілірію. Це ж їх предки разом із Володимиром хрестилися"...

Отже, Summa Summarum: історія УСС — це невід'ємна частина історії України, зокрема її військової історії, а самі вони — наше всеукраїнське військо. Про це годиться всім нам тямити.

Сорок років тому Українські Січові Стрільці, вийшовши на бій із відвічним ворогом України, перебрали "Червону Калину" з рук своїх славних — ближчих і дальших попередників і за це їм довічна хвала і слава в діях усієї Соборної України.

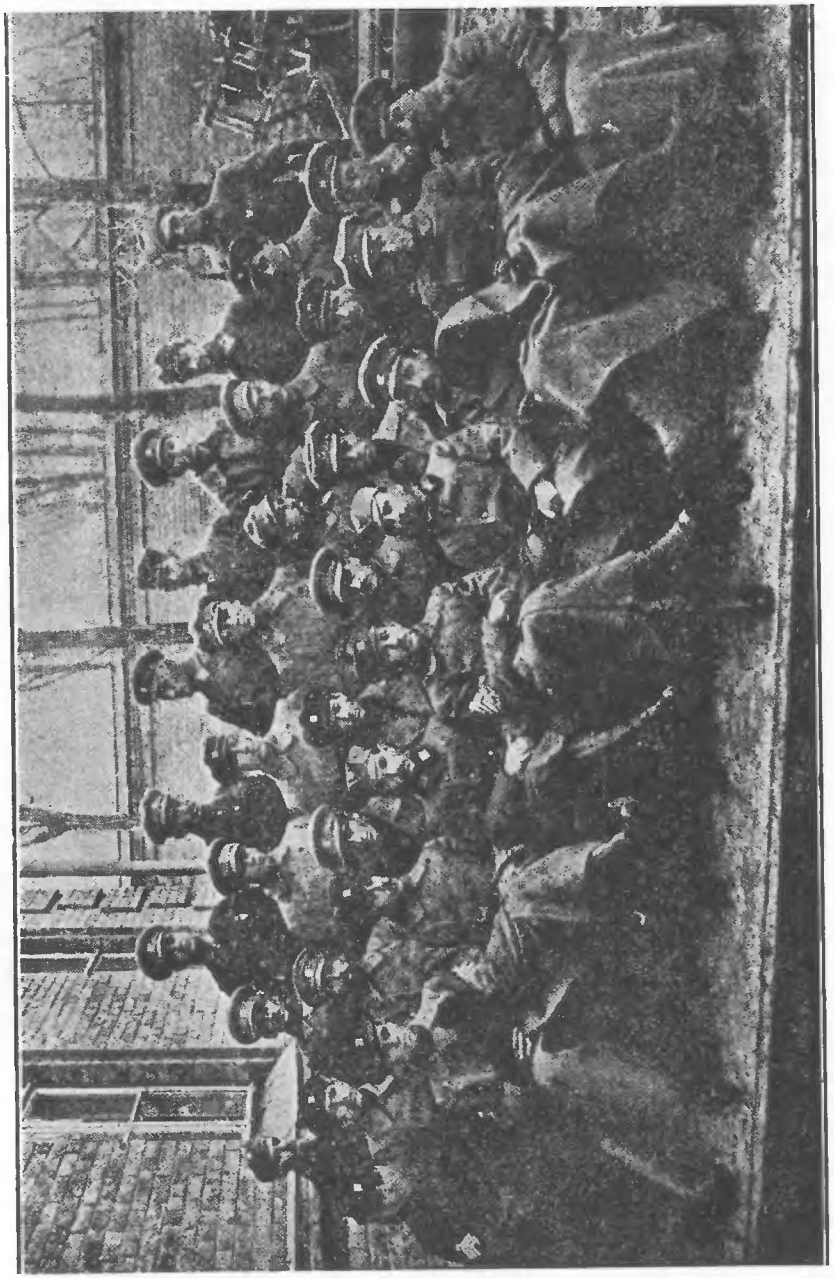

(Підпис на стор. 72-ій)

СТАРШИНА СС-ІВ І ДЕЛЕҐАТИ УСС-ІВ, УЧАСНИКИ НАРАДИ В КИЄВІ 5 - 8 КВІТНЯ 1918 Р.

(Підпис до світлини зі стор. 71-ої)

1-ий ряд сидять від ліва до права: лік. пполк. д-р І. Рихло, сот. П. Пасіка, лік. пполк. д-р К. Воєвідка, от. УСС д-р Н. Гірняк, полк. Є. Коновалець, от. УСС Т. Рожанковський, сот. В. Лідушок, полк. А. Мельник, сот. Р. Сушко.

2-ий ряд: хор. В. Дзіковський, хор. І. Пак, чет. І. Чорниш, хор. О. Кизима, сот. І. Чмола, сот. М. Матчак, сот. Ф. Черник, сот. А. Домарадський.

3-ий ряд, стоять: дес. УСС В. Гірняк, сот. М. Харамбура, сот. І. Андрух, сот. В. Кучабський, сот. М. Бісик, сот. Г. Гладкий, хор. Д. Грималюк, чет. М. Мамчур.

4-ий ряд: хор. І. Вирвич, сот, М. Загайкевич, сот. Роґульський, підхор. УСС О. Грицай, чет. М. Мареніи, підхор. УСС В. Біляч, стрілець Н. Н.

П О Д Я К А

ВШановному Побратимові Левкові Лепкому висказую на цьому місці мою щиру подяку за прочитання мого спогаду й подання мені інтересних детайлів про Василя Вишиваного.

АВТОР